

**Tungo sa Hardin ng Tao:
“Si Bonifacio ang pinakauna, hindi lamang
sa Pilipinas, kundi sa buong Indonesia, oo,
sa buong Asia na nanggaling sa, at edukado bilang,
proletaryado, na nag-organisa ng mga proletaryo.”**

ni Tan Malaka

Salin ni

Ramon Guillermo

Unibersidad ng Pilipinas Diliman

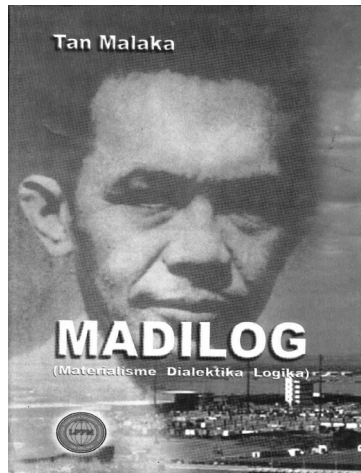
Salin ito ng sanaysay na “Ke Taman Manusia” (sinulat taong 1943) na kathang-isip ng Indones na lider komunista na si Tan Malaka o Ibrahim gelar Datuk Tan Malaka (1897-1949) hinggil sa isang “Taman Manusia” o “Hardin ng Tao” na itatayo ng darating na Republika ng Indonesia sa hinaharap. Dahil sa futuristiko nitong perspektiba, maihahalintulad ang obrang ito ni Tan Malaka sa sanaysay ni Jose Rizal na “Filipinas dentro de cien años” (Ang Pilipinas sa loob ng isang dantaon) (1891). Galing ito sa napakalaking akdang pilosopikal ni Tan Malaka na pinamagatang *Madilog: Materialisme, Dialektika, Logika* (1948) (Larawan 1) at tila tumatayo bilang pansarang mga repleksyon nito (Magnis-Suseno, 2005, pp. 205-233). Ang akdang ito ay unang inilathala noong 1951 ng *Terbitan Widjaya* sa Jakarta.

Si Tan Malaka ay namuno sa Partai Komunis Indonesia (PKI) mula 1921 hanggang 1922. Itinatag ang PKI noong 1920. Pagkatapos ay naging pinuno siya ng Komintern para sa Timog-Silangang Asya. Lumagi si Tan Malaka sa Pilipinas noong 1925 hanggang 1926 at naging kaibigan ng mga Filipino, tulad ng magiging tagapagtatag ng Partido Komunista ng Pilipinas (PKP) na si Crisanto Evangelista (Larawan 2). May isang buong kabanatang nakaukol sa Pilipinas sa kanyang awtobiograpiyang may apat na bolyum na pinamagatang *Dari Penjara ke Penjara (Mula Bilangguan patungong Bilangguan)* (Tan Malaka, 2000, pp. 201-242). Hindi pa rin ganap na malinaw ang sirkumstansya ng pagkabihag at pagpatay sa kanya noong 1949.

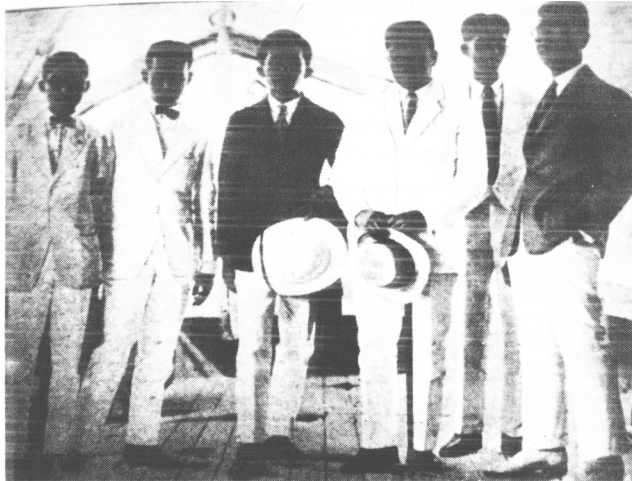
Nakabatay ang kasalukuyang salin sa inilathalang orihinal na bersyon na Tan Malaka (2008). Sinanggunian para sa ilang malalabong bahagi ang pinamatnugutan at modernisadong edisyon ni Ronny Agustinus sa Tan Malaka (1999). Nagpapasalamat ang tagasalin kina Hilmar Farid at Benedict Anderson

para sa kanilang mga pagwawasto sa ilang bahagi ng saling ito. Salamat rin kina Caroline Hau at Zeus A. Salazar para sa ilang sinangguning materyales. Ang lahat ng mga tala at anotasyon ay dagdag na ng tagasalin.

Keywords: Tan Malaka, Andres Bonifacio, Jose Rizal, Indonesia Futurology

Larawan 1. Pabalat ng *Madilog* (Tan Malaka, 2008).

Larawan 2. Mula kaliwa patungong kanan: Crisanto Evangelista, Varona, Tan Malaka, de los Santos, isang hindi kilala, at Domingo Ponce (Poeze, 1976, p. 381).

*Maluku (is) het verleden,
Java (is) het heden,
Sumatera (is) de toekomst.*

Wikang Dutch! Ito ang kahulugan:
Dati'y nasa Maluku
ang kadakilaan ng Indonesia
Ngayo'y nasa Java
Sa Sumatra naman ito kinabukasan.

Ano ang tinutukoy ng Holland sa “kadakilaan”? Tiyak, hindi ito kultura! Kapag tiningnan mula sa panig ng kultura, kailangang ihanay ang mga nabanggit nang ganito: Sumatra ang nauna, Java ang kasalukuyan, sa hinaharap ay maaaring bumalik sa Sumatra.

Bago ang panahon ng Majapahit,¹ hindi matatanggihan na sa pamamagitan ng kahariang Srivijaya,² ang Sumatra, dulot ng pamumunong pampulitika nito, ang naging sentrong kultura. Ang mataas na paaralan sa punong-lungsod ng Srivijaya na nakabatay sa Buddhismo ay hindi lamang naging suló sa Indonesia ng Buddhismo kundi sa isang panahon ay maaaring sabihing naging suló para sa buong daigdig na sumasamba kay Buddha. Kinilala si Dharmakirti³ [sic], na galing Srivijaya, bilang pinakadakilang paham ng Buddhismo sa kanyang panahon. Sina Yah Hien⁴ [sic] at I-Ching⁵ [sic], dalawang Tsino na maalam sa pananampalatayang Buddhismo na kinilala rin sa Kanluraning Daigdig bilang mga dakilang paham ng kasaysayan ng Silangan, ay matagal na nanirahan sa punong-lungsod ng Srivijaya upang pag-aralan ang Buddhismo. Sa panahong ang Srivijaya ay nasa rurok ng kapangyarihan at humina na ang Buddhismo sa Hindustan,⁶ naging napakalakas ng impluwensya ng Srivijaya sa nalalabing pulitika at kultura ng Buddhismo sa Hindustan.

Sa pagbagsak at pananahimik ng Srivijaya, lumipat sa Java ang sentrong kultura (Hinduismo-Buddhismo). Hanggang sa kasalukuyan ay hawak pa rin ng Java ang karangalan bilang sentro ng kulturang Hindu-Java.

Kahit gumanap muli ang Sumatra ng papel bilang pinakaunang nagdala ng Islam sa Java – tandaan ang mga pangalang Falatelah Jakarta⁷ [sic] at Sunan Gunung Jati⁸ – ang kultura na ipinatupad at isinulong ng bansang Indonesia ay nakasentro pa rin sa Java. Ang kultura ng nakaraang panahon na maaaring maalok sa labas ng bansa, na maaaring magpaalala sa buong bayang Indonesia sa kasalukuyang panahon ay ang kulturang Java. Ang ibig kong sabihin sa kultura (*kebudayaan*), *kultur*,⁹ ay ang pamamayani sa ibabaw ng daigdig na panlabas at sa panloob mismo ng tao. Ang pagpipigil ng “sariling kalooban” (*dalam diri*) ang rumurok sa Java.

Ngunit kailangang tandaan na ang pagpipigil na ito ay nakatindig sa idealismo, misteryo sa pilosopiya, at kaharian (*kerajaan*) sa pulitika (ang pulitika nito). Hindi tanggap sa bayang Hindu-Java ang pag-upo ng magsimbaba, hindi tanggap ang tumayo ng magsintaas.

Kapag ganitong uri ang batayan, at gagawing panukat ang batayang panlipunang (*dasar kerakyatan*) ito, kailangan nating lumingon sa lipunang Minangkabau sa panahon ng kadakilaan nito. Kailangan nating pag-aralan ang kahulugan ng batas na ipinatampok ng dalawang sina Ketumanggungan at Perpatih.¹⁰ Ang dalawang expertong ito ay sumandig sa batas na ito sa pamumuno ng bayan, pero kinikilala ang una bilang *conservative*.¹¹

Hindi man sing-unlad ang panitikan at sining tulad ng sayaw at awit sa Minangkabau¹² kung ikukumpara sa Java, hindi naman ito napag-iiwanan, muli kung ikukumpara sa Java, sa teknolohiya at ekonomiya. Taliwas nito'y hinihigitan ng Minangkabau ang Java at iba pang mga lugar sa Asya sa teknolohiya ng paglakbay-dagat (*perairan*).

Sa usaping kultura ay hindi nanguna, hindi naging tagapaghawan ng landas ng kultura, ang Maluku. Hindi ang "Maluku" ang *verleden*,¹³ kundi Sumatra. Maisasabit lamang ang karangalang ito sa dibdib ng Maluku kapag tiningnan ang usapin mula sa salamin ng *shopkeeper*,¹⁴ ng manininda.

Totoong naakit ang mga bansang Europeo sa Indonesia dahil sa mga *clove* at *nutmeg* (*cengkeh* at *pala*) ng Maluku. Pinunò ng mga Kanluraning bansa ang kanilang mga bulsa ng mga *clove* at *nutmeg* na ito. Sa pagbabâ ng demand para sa *nutmeg* at *clove* ay tumaas ang demand para sa asukal at kape. Sa gayon, mula rin sa pananaw ng manininda, ay lumipat na ang "kadakilaang" ito sa Java. Sa katunayan, pagkaraan ng circa 1927, panahon na humihigit ang export mula Sumatra ng kalahati ng lahat ng ine-export ng buong Indonesia, ang "**kadakilaang kasalukuyan**"¹⁵ na ito ay lumipat na mula Java patungong Sumatra, mula rin sa punto de bista ng mga manininda. Sa ganitong paraan, ang hula ng mga manininda na "**ang Sumatra ang kinabukasan**" ay nagkatotoo na.

Ang Sumatra na halos tatlo at kalahating beses ang laki sa Java; sa dami at laki ng malalalim na ilog nito na umaagos patungong Dagat Pasipiko; sa lahat ng uri ng metal nito na mataas ang kantidad at kalidad; sa kinalalagyan nitong walang kaparis sa daigdig; panghuli at hindi nagkukulang sa kabuluhan; sa pagsulong ng agham at mga makina ng kasalukuyang panahon upang matransporma ang mga *swamp* (*rawa*) ng Sumatra sa bahaging Silangan na maging malalawak na hardin (*taman raya*)... totoong walang alinmang isla ng Indonesia ang sinsaya ng Sumatra. Lalo pa kapag

iniugnay ito muli (halimbawa sa pamamagitan ng isang *tunnel*), tulad ng sa sinaunang panahon, sa Peninsula ng Malacca¹⁶ (*Semenanjung Tanah Malaka*).

Ang matatalas na mata ng Japan tulad ng sa agila ay maláy sa importansya ng Sumatra/Malacca sa industriya at digmaan (*strategy*¹⁷). Anupaman ang katapusan ng digmaang ito (kasalukuyang petsa: Marso 28, 1943), anupaman ang magiging kapalaran ng Indonesia sa usaping pampulitika, masasabing tiyak na hindi mapipigilan ang pagsulong ng industriya sa Sumatra/Malacca. Ang usapin ng enerhiya ay hindi isang bagay na nananatiling walang lunas. Ang populasyon ng Sumatra/Malacca sa ngayon ay halos dalawang beses na ang laki sa Australia, na isang bansa na labinlimang beses ang laki dito. Lalo't higit pa na ang Java ay may *reserve* na sapat, reserbang lakas (*bantuan tenaga*). Sa kasaysayan ng industriya sa daigdig, nasaksihan natin na **hindi ang lugar ang lumilipat upang maghanap ng tao** (lakas), kundi kabaligtaran, ang manggagawa ang lumilipat at **naghahanap ng lugar** (industriya). Sa ganitong paraan, sa hinaharap ay sesentro ang industriya ng Indonesia sa Sumatra/Malacca. Tulad ng binanggit ko sa huli kong sulatin, sesentro ito sa axis na Bonjol¹⁸/Malacca.

Sa katapusan, hindi lamang ang kultura ang magtatakda sa ekonomiya (industriya atbp.), kundi ang ekonomiya ang magiging paraan ng pag-iral at pagbibigay-hugis sa kultura.¹⁹ Tulad ng paglipat ng industriyang mabigat ng Indonesia (*Industri Jiwa Indonesia*) patungo sa axis Bonjol/Malacca, ang kultura ay lilipat rin, oo, babalik paroon. Sa ganitong paraan, ang axis ng Bonjol/Malacca ay magiging axis pangkultura.

Ngunit sa kasalukuyan, ang axis pangkulturang ito ay nasa Java pa rin. Sa pagsulong ng agrikultura, maliliit at panggitnang industriya, at isang bahagi ng malaking industriya sa Java, at maging ng densidad ng populasyon sa ngayon at sa hinaharap, ang Java ay mananatili, sa loob ng ilang panahon, sa pinakamataas na posisyon sa kulturang Indonesia! Dagdag pa'y ang mga intelektwal (*intelekt*) at mga manggagawang mental at manwal ay magbabase sa Java.

Ang Republika ng Indonesia, na totoong makitid ngunit may pusong malapad, ay matagal nang nagtayo ng mga Hardin ng Tao (*Taman Manusia*), halos sa bawat pulo ng Indonesia. Sang-ayon sa ekonomiya ng bawat pulo ay namili na at nagtayo ng Hardin ng Tao sa batayang magkakatulad para sa buong Indonesia. Ang kasiglahan o teknika at sining ng lahat ng mga konstruksyong ito ay itinakda na ng Komisyon ng Hardin ng Tao²⁰ at pinagtibay ng Tagapayong Asembleya (*Majelis Permusyawaratan*) ng Indonesia. Ang Hardin ng Tao, na itinuturing na magiging modelo o halimbawa, ay nasa Java.

Magpapasyal kita ngayon! De-kuryenteng tram ang sinakyan namin paakyat ng bundok. Sinabi ng isang pasahero sa akin na sandali na lamang ay patatakbuhi na ang tram na ito ng enerhiyang mula sa bunganga ng bulkang Merapi na napakarami sa pulô ng Java.²¹ Sumagot ako na kapag ganito ay hindi lamang *tunnel* ang maaaring umugnay sa Java at Sumatra, maging ang *ferry* na balikan sa Kipot ng Sunda ay patatakbuhi ng enerhiya mula sa bunganga ng bulkang Krakatau.²² Sa gayon, baligtad ang magaganap sa prediksyon ni Joyoboyo.²³ Hindi maglalaho ang Java sa mukha ng daigdig na ito. Kabaligtaran ang magaganap. Sa pamamagitan ng katalinuhan ng tao ay lalo pa itong lalawak at maiuugnay pabalik sa kanyang kapatid.

Kinailangang maputol ang aming panaginip dahil tumigil na kami sa harap ng isang tarangkahang napakaganda. Ang tanawin sa paligid ay kamangha-mangha at nagbibigay ng inspirasyon na hindi maaaring malimutan! Pumasok kami. Natanaw namin ang isang lugar na punô ng mga gusaling magaganda at ilang monumento na pinaliligiran ng mga tuod ng puno at bulaklak na iba-ibang kulay at amoy. Halos hindi makita sa harapan, sa kanan at kaliwa, ang bundok na nakapaligid. Sa paanan, baywang at tuktok ng bundok ay may mga nakapalibot na hanay ng malalaki at maliliit na estatwa na manaka-nakang naghahagis pabalik ng sinag ng araw.

Kayganda ng tanawin dito! Ngunit isang sandali lamang, ang isip naming punô ng inspirasyon kanina, na may pusong tahimik na namamangha, ay labis na napunô ng emosyon. May monumentong parihaba sa harapan namin. Katapat nito'y may isang malaking estatwa na nakatungó, na may mukhang hindi mailalarawan sa iisang salita, may bahaging kalungkutan, may bahaging pagsisisi at bahaging may anyong galit... agad naming naunawaan ang kahulugan ng estatwang ito nang kami ay lumapit. Sa harapan ay nakasulat sa mga titik na bakal:

MONUMENTONG PANG-ALALA SA MGA MARURUMING TAO,
TAKSIL SA BANSANG TAGABENTA NG BAYAN,
MGA KETONGIN NG LIPUNAN!

Sampu-sampu, oo, daan-daan ang mga pangalan at titulo ng mga "maruming tao" (*manusia najis*) ang nakasulat sa lahat ng panig ng malaking monumentong ito. Ang mas bago sa kanila ay may mga kasamang larawan. Binabanggit rin sa mga letrang bakal ang pinanggalingan, posisyon at ginawa sa nakaraan ng bawat isang bayang Indonesia. Ang naihanay sa mga nangungunang maruming tao ay yaong direktang tumulong sa nanakop, nang-api, nagsamantala o pumatay sa bayang Indonesia. Ang ikalawang pangkat ay iyong mga tumulong, sa hindi tuwirang paraan, sa kalaban ng Indonesia (*hand en spandiensten verrichten*²⁴). Ang ikatlong pangkat ay iyong kasama sa ikalawang pangkat na nabanggit sa itaas ngunit maliban pa rito'y ngumingisi sa

tuwa kasama ng kalaban ng bayan habang nananakit sa bayan. May isa pang pangkat na nakasulat ang mga pangalan sa isang nakasaradong gusali (*kubu*²⁵) sa likod ng monumento ng marurumi. Hindi sila isinama sa ikatlong pangkat pero lumaban sila sa sariling bayan. Ang ikaapat na pangkat na ito ay may mga mata pero hindi nakakakita, may tainga pero hindi nakaririnig, may utak pero hindi nag-iisip, may damdamin pero walang ginawa, may bibig pero maaaring ... mga taong walang silbi sa bayan, kasama ng hindi *even*, hindi kasama ng hindi *odd*. Ang malaking bahagi ng bawat isang panig ng gusali ay hindi pa nasusulatan. Tila naghihintay ang pamahalaan ng Republika ng bagong maruruming aplikante.

Ang puso nating naguguluhan ay lalo pang naging masalimuot dahil sa tinig ng ibong isang uri ng kuwago (*burung hantu*²⁶) na lumilipad sa paligid ng estatwang ito, higit sa lahat sa paligid ng Unang Pangkat ng Maruruming Tao. Nangangahulugan lang ang tinig ng ibong ito na: lumayo ka, lumayo ka, kaluluwa, sa maruruming taong ito. Kahalo ng tinig na ito ang amoy ng mga bulaklak na kilala sa Indonesia sa pangalang tae ng manok (*tahi ayam*²⁷).

Ang isa sa mga kabataan, estudyanteng hayskul na kilalang radikal, ay nakapulot ng isang bagay na hindi mababanggit ang pangalan dito... handa na siyang ihagis ang bagay na ito sa isang pangalan na umaabot ang bulok na amoy hanggang sa Digul.²⁸ Suwerte na lamang na mabilis dumating ang isang bantay upang pigilan siya... !

Ang mga kabataan sa amin, higit sa lahat ang mayroon nang pag-unawa at may mga kaloobang matataas at subók na, matigas ang puso at tapat, ay matagal nang naubusan ng pasensya at nanawagang iwanan na ang gusali ng mga maruruming taong ito at tumungo sa dalisdís ng bundok.

Tumungo kami sa kanang panig! Doon ay nakalagay ang mga palaisip at bayani ng Indonesia. Mga taong may naambag sa Indonesia sa loob ng humigit-kumulang 2,000 taon.

Kahit sapat ang dami ng gusali at estatwa sa antas ng bundok na ito, ang karamihan sa mga panggunita sa mga naglingkod na taong ito ay binubuo ng mga kolumna (*tugu*). Pero sa mga kolumnang panggunitang ito, ang mga pangalan ay hindi na pinagsasama-sama tulad ng mga maruruming tao kanina. Ang bawat isa ay may sariling malaki o maliit na kolumna ayon sa kanyang ambag sa lipunan. Ang mga kolumnang panggunitang ito sa paanan ng bundok ay napakaganda na! Sa paligid ng bundok ay makatatagpo tayo ng ilang estatwa ng mga palaisip at bayani ng Indonesia. Sa tuktok ng bundok ay dalawang estatwa lamang ang makikita natin! Ngunit higit na maganda kaysa sa mga nakita na kanina. Ang malaking bahagi ng espasyo sa

bahaging padausdos at sa tuktok ng bundok ay wala pang lamang estatwa, pero punô ng mga puno at bulaklak na magaganda at ibong kaaya-aya ang awitin.

Matagal na binalik-balikan ng Komite ng Hardin ng Tao ang usapin ng kinakailangang batayan upang mabuo ang gabay sa pagtatakda ng paglalagyan ng mga titira ritong mga pumanaw na Indones na malaki ang naiambag.

Hindi madaling nakamit ang pagkakaisa. Sapagkat bagamat ang isang malaking bahagi ng mga kasapi nito ay nakabatay sa Sosyalismo at Internasyunalismo, marami rin sa mga kasapi ang may malaking tungkulin kaharap ng bagong Indonesia at nakabatay sa pagkabansa (*kebangsaan*) lamang. Iginiit ng bahaging ito, o kahit papaano, ng isa sa mga kabataan sa harapan, na ang pagkabansang ito, sa pakahulugan ng agham ng pagkabansa (*ilmu kebangsaan*), ay dapat bigyan ng pagpapahalaga, at kaharap ng panlabas ay kailangang magpropaganda tungkol sa bansa na may “patunay” at mga bagay na nagawa, na ang bansang Indonesia, mga kayumangging naninirahan sa klimang mainit na ito, ay hindi isang bansa ng mga tamad, duwag at bobo, tulad ng laging ipinamumukha nitong nakaraang ilang dantaon. Kaharap ng panloob ng bansa, kailangang mapawi sa pamamagitan ng sining at propaganda ang kanyang “Inferiority Complex”;²⁹ ang damdaming mababa siya, bagay na pinagbabatayan ang Hinduismo at pinalalim pa ng imperyalismong Kanluranin.

Kaugnay ng tunguhing internasyunalismong malusog at nasyunalismong malusog sa pamahalaan at komisyon dati, na ang dalawang ito’y nakaugat sa masang sambayanan (*rakyat jelata*), nagpalitaw ng iba’t ibang problema ang bawat debate hinggil sa isang pumanaw (*Almarhum*) na nag-ambag sa bayan. Ang ilan sa mga ito ay kung ang mga pumanaw na ito ay ipapasok sa bahaging nasyunal o internasyunal ng Hardin ng Tao; kung walang pakundangan ang mananakop (*penjajah mentahkah dia*³⁰) o may intensyong dalisay kaharap ng bayan at bansang katutubong (*bangsa asli*) Indonesia; lumaban sa kaaway sa pamamagitan ng pag-iisip at diwa o sa pamamagitan ng mga aksyon; kung ipapasok din ngayon ang Burma, Siam o Annam³¹ sa hanay ng bansang Indonesia o Pilipinas at Malacca lamang; ang pinakamahalaga ay ang dakilang taong ito ay nakabatay sa **bayan** (*kerakyatan*) o **kaharian** (*kerajaan*).

Kaugnay ng ilang batayan ng pagpiling ito, napakalaki man ng mga estatwa nina Hayam Wuruk³² at Gajah Mada³³, hindi naman maliwanag ang kanilang mga mukha, sapagkat nababalot ng isang uri ng liwanag na pinalalabo ang kanilang buong katawan, lalo na sa hapon. Napakatagal pinag-aralan at pinag-usapan ng Komisyon ng Hardin ng Tao ang pinagmulan, prinsipyo at ginawa ng dalawang dakilang pumanaw na ito. Malinaw ang kanilang kadakilaan at mabilis itong napagkaisahan. Itinuring silang napakadakila batay sa panig ng sigla ng loob, katalinuhan at kakayahan. Gayumpama’y

ang kanilang pagkabansa ay púro o dalisay o kalahating Hindu. Ang kalahating Hindu na ito ay kailangang ituring na kabilang ng kasta na nakadestino sa langit (*calon surga*), samantalang ang katutubong bansang Indonesia, tulad ng sa Bali sa ika-20 dantaon, ay kanilang itinuring bilang *sudra*,³⁴ kastang marumi? Bakit kailangang pagsilbihan ang kastang Brahma o Hindu na ito sa wikang Kromo o Kromo Inggil ng katutubong bansang Indonesia, samantalang kinakausap ng kastang Hindu na ito ang kasta *sudra* sa wikang Ngoko?³⁵ Marami sa mga kasapi ang hindi makapigil ng galit at iminungkahing burahin na lamang sina Hayam Wurk at Gajah Mada sa kasaysayan ng Indonesia. Inihalintulad ng pangkat na ito si Hayam Wuruk kina Jan Pieterzoon Coen³⁶ [sic] at Daendels.³⁷ Tinanong nila, ano ang saysay ng napakaraming dugong Indones sa Java at ibinuhos lamang sa kabilang panig? Dahil wala ni isang may kayang talunin ang mga Hindu, sabi nila, ang mga nagsikap na itayo ang kulturang Majapahit nang may katatagan ng loob, katapatan at tuluy-tuloy sa hanay ng bayan hanggang sa mga Batak, Kubu, Dayak, Toraja³⁸ at iba pa na walang kahit anong saysay na nakuha mula sa mga digmaang naipagwagi, ipinalalabas at inawit pa nga sa *wayang*.³⁹ May nagparatang na sina Hayam Wuruk, Gajah Mada & Co ang nagtanim o nagpalalim sa *inferiority complex* ng bayang Java (*rakyat Jawa*), bayang pinakamarami sa Indonesia na bagay mamuno sa buong Indonesia kaharap ng imperyalismong Kanluranin ngunit madalas nabigo sa pamumunong ito. Maraming kasapi ang tumuring kina Hayam Wuruk at Gajah Mada bilang mga pinunong banyaga ang kasta, nakaugat sa bayang Indonesia tulad ng parasitikong halamang *benala*⁴⁰ [sic] na nakakapit sa punong *langsat*.⁴¹ Sa katapusa'y napagdesisyunang ang estatwa nila ay ilagay sa bahaging Indonesia, malaki pero nakalubog... ibig sabihi'y kulang ng linaw ang kasaysayan nila!

Hindi malalaki subalit napakaliwanag ng mga estatwa nina Hang Tuah,⁴² Dipo Negoro,⁴³ Imam Bonjol⁴⁴ at Teuku Umar.⁴⁵ Hindi na naging usapin sa mga bayaning ito ang pagkakaroon man o hindi ng dugong dayuhan, na inaangking superyor ang sarili at di madadaig. Wala sa mga kasapi ang tumingin bilang kakulangan sa kanilang pinanggalingan (*kekurangan asal*) ang pagkahalo ng dugong dayuhang ito. Ang pagkahalong dugong ito ay dinamiko at may katangiang kapantay ng dugong katutubong Indones. Silang lahat ay mga bayaning Muslim na hindi kilala ang kasta at hindi kinikilala ang sumpa ng kasta *sudra* o *paria*.⁴⁶

Gayumpaman, lumitaw din ang ilang mga problema sa hanay ng mga malusog na nasyunalista at internasyunalista nang maitakda na ang laki ng mga estatwa ng apat na bayani para sa apat na bansa (*negara*) sa Indonesia. Kung dakila si Dipo Negoro, at naitayo dati ang kahariang Java at pagkaraan naman ay sa Indonesia, hindi ba niya pinagtibay ang pagkakaiba ng wikang ginagamit ng iba't ibang bahagi ng populasyon sa iba't ibang bahagi sa Indonesia? Sa pangkalahatan, itinuring ng mga kinatawag kabataan ng Indonesia ang pagkakaibang wika bilang pampalambot ng tuhod

(*melemaskan lutut*) at ang wikang Kromo bilang isang polusyong Hindu na kailangang kuskusin hanggang mabura! Nagkakaisa rin ang kanilang mga kalooban (*batin*) na wala ni isa sa apat na mandirigmang (*satria*) ito na humamon sa imperyalismong Kanluranin na may diwang hanggang kamatayan ay nagtaglay ng bagong kaisipan (*berpikiran baru*). Iginiiit ring ang pinakamabuti ay magkaroon muli ang Indonesia ng pagkakaisang matibay at isang Rahang Makatarungan (*raja adil*⁴⁷). Ngunit ang kasaysayan ng Asia at Indonesia ay nagpapatunay na ang Rahang Makatarungang ito ay karaniwang nananatili sa kapangyarihan bilang Rahang Malupit.⁴⁸ Gayumpama'y ang problemang tulad nito ay nanatiling akademiko, isang "kung sakali" (*sesuatu kalau*) lamang. Sa katapusa'y nagpasya ang Komisyon na ang mga estatwa ng mga bayaning lumaban sa imperyalismo ay magiging katamtaman ang laki. Ang kasaysayan ng kanilang pakikibaka ay isusulat sa mga letrang ginto. Si Hang Tuah, mandirigmang lumaban sa mga Portuges na gumamit ng mga taktikang gerilya sa dagat, ay nakatanggap ng higit na pansin sa mga nauna. Dahil ang lahat ng kasapi ng Komisyon ito ay nagkakaisa (*setuju bahasa*) na ang kinabukasan ng Indonesia ay nasa karagatan!

Sa halos tuktok ng bundok ay matatagpuan natin ang ilang makatawag-pansing estatwa, tulad ng estatwa ni Dr. Cipto Mangunkusumo,⁴⁹ Muhammad Husni Thamrin⁵⁰ atbp. Tiyak na nakatanggap si Thamrin ng malakas na suporta mula sa dating malalaking burgesya. Iginiiit ang "intelekwalidad" ni Thamrin na nalilimot ang kanyang batayang pang-ekonomiya at pampulitika, ang kapitalismong katutubo (*bumiputera*) at pakikipagkompromiso sa dayuhang kapitalismo. Iniharap ng mga tagasuporta ni Cipto ang pulitika, pag-aalinlangan ni Dr. Cipto sa pagitan ng Hinduismo at Modernismo na sa katapusan ay walang ibinungang anumang bisa para sa kanya mismo, kahit hanggang pagpanaw niya. Ang karamihan ng mga petiburges ay sumuporta kay Cipto. Ang mga internasyunalista ay lubos na natalo. Tandaan ang antas ng kasaysayang Indones sa panahong ito. Sa ganitong paraan ay nakapagpatayo ang mga nasyunalista ng panandang pangkomemorasyon para sa isang pinunong nasyunalista na may mga naambag sa bansa.

Sa pinakatuktok ng bundok, may dalawang estatwang makikita, ang estatwa nina Dr. Jose Rizal at Andres Bonifacio. Inilagay sila sa tuktok ng bundok. Wala pang taga-Indonesia (sa makitid na pakahulugan nito) na nakaabot roon. Totoo na hanggang sa panahon ng pagpasok ng Japan, ang Indonesia (sa makitid na pakahulugan) ay walang nasyunalistang makasaysayan tulad nina Huaroz o Rizal, Dr. Sun Yat Sen⁵¹ o kahit pa ng isang Tilak.⁵² Hindi lamang kinikilala si Rizal bilang tagapanguna at bayaning lumaban para sa kalayaan ng Pilipinas kundi bilang doktor na kilala sa Silangang Asia, experto sa wika na may kaalaman sa mahigit labintatlong luma at kontemporaneong lengguwahe, artista na nakatanggap ng pagkilalang internasyunal, *biologist* na nakatuklas ng mga bagong hayop at halaman, manunulat ng librong

naging sanhi ng paglalagay niya sa ilalim ng ulan ng bala na parusa ng pamahalaang Espanyol.

Nakamit ni Bonifacio ang malaking bahagi ng kanyang nilayon, higit sa nakamit ng ibang mga Indones. Siya ang ama ng Katipunan, partidong rebolusyonaryo (*partai revolusioner*) na nanguna sa pagtataas ng bandila ng kalayaan, nilabanan sa pamamagitan lamang ng tangan-tangang *bolo*⁵³ ang hukbong Espanyol na kumpleto sa sandata, at nagtagumpay na palayasin ang 3/4 ng mga Espanyol... hanggang pinatay siya ng taksil na kasama niya sa pakikibaka.

Sa hanay ng mga kinatawan ng proletaryo (*wakil proletar*) sa Komisyon dati, marami ang nagmungkahing ipasok si Bonifacio sa bahaging internasyunal ng Hardin ng Tao. Iginiiit ng panig na ito na si Bonifacio ang pinakauna, hindi lamang sa Pilipinas, kundi sa buong Indonesia, oo, sa buong Asia na nanggaling sa, at edukado bilang, proletaryado (*proletaris*), na nag-organisa ng mga proletaryo (*proletar*). Higit kay Dr. Rizal ay naunawaan ni Bonifacio ang lakas ng proletaryo (*kekuatan proletar*) at sa dulo'y naunawaan ang pulitika ng manghihimasok at mananalakay na Amerika. Hanggang sa sandali ng kanyang kamatayan ay matibay niyang pinanghawakan ang batayan ng kalayaan at hindi nakipagkompromiso sa dayuhan na nais manghimasok at makihalo sa pulitika ng Pilipinas.

Meron ding mga komunista sa mga kasapi ng Komisyon na nais ilagay ang estatwa ni Dr. Rizal sa bahaging internasyunal ng Hardin ng Tao. Ipinaalala nila na ang doktor na ito, kahit 36 taong gulang lamang, ay nagpabatid na ng sinag ng kanyang kaisipan, hindi lamang sa larangan ng agham, kundi sa iba't ibang larangan. Ipinaalala nila ang sinabi ni Russell⁵⁴ na ang *universal genius*⁵⁵ na ito, napakataas na uri ng talino sa lahat ng agham, ay hindi nabibilang sa ibang bansa kundi sa *Malay Race*,⁵⁶ sa hanay ng bansang Indonesia. Kinilala na ni Clefford⁵⁷ [sic] ang pambihirang katalinuhan ng batang doktor na ito na púrong lahing Indonesia (*bangsa Indonesia tulen*)!⁵⁸ At sinabi ng mga kasapi ng Komisyon dati na walang hadlang na ihanay si Dr. Rizal kay Aristoteles o Descartes na mga *universal genius* rin ngunit hindi sa wika o sining katulad ni Rizal.

Gayumpaman, ayon naman sa palagay ng panig na nais iangat ang bansa at pawiin ang *inferiority complex*⁵⁹ nito, mas mabuti na ilagay sina Jose Rizal at Andres Bonifacio sa bahaging nasyunal. Tanggap ng lahat ng kasapi na ang dalawang dakilang Indones na ito, kahit sapat para sa Indonesia at Asia, ay hindi pa sapat para sa buong daigdig. Wala silang iniwang teorya o pundasyong bago para sa agham at lipunan sa pangkalahatan. Ang naging desisyon ay ilagay ang estatwa nina Dr. Rizal at Bonifacio sa bahaging Indonesia na nakaharap sa bahaging internasyunal!

Hindi biro ang magandang kulay at tinig ng ibon na aalagaan sa paligid ng mga dakilang pumanaw na ito. Maraming bulaklak na nakalagay sa paanan ng dalawang estatwang ito. Bulung-bulungan ng pagkamangha ng mga bisita, dadalhin ang kaisipan at mithiin ng mga binata at dalagang Indonesia na lumipad nang mataas sa kalawakan ... daigin ang katalinuhan ni Jose Rizal at lampasan ang katatagan (*ketangguhan*) ni Bonifacio.

Ngayon ay patungo kami sa bundok sa kaliwang panig, sa bundok na internasyunal.

Tinanong ng isang kabataan kung bakit ang mga estatwa ng mga dakila ng daigdig na ito ay inilagay sa kaliwang panig. Hindi kayâ mas angkop na ilagay sa kanang panig? Sagot nito, kinabukasan ang pakahulugan ng kaliwang ito. Ang malusog na Internasyunalismo ang bibigyang-hugis ng Republika ng Indonesia at sa hinaharap ng Federasi Aslia.⁶⁰

Tinanong ng isang kabataan: “Kapag namatay ako, saan ako ililibing?” Doon, sinabi ng isa, itinuturo ang gusali (*kubu*) ng marurumi, kapag ikaw ay umasal tulad nila. Sa hanay ng mga dakilang nasyunalista kapag gumawa ka ng mabuti para sa lipunang Indones. Sa hanay na internasyunal kapag totoo kang nag-iwan ng isang teoryang bago sa agham (*ilmu bukti*) at bagong pundasyon para sa lahat ng lipunan sa daigdig (*masyarakat dunia*)! Kapag taong pangkaraniwan (*manusia masa*) lamang, ngunit sapat ang nagawa upang maging halimbawa sa mga kasama mo sa trabaho, dahil bilang mag-aaral, ikaw ay nag-aaral nang seryoso, bilang guro ikaw ay nagtuturo nang masigasig, bilang manggagawa ay hindi ka kailanman nakatanggap ng puna, kung bilang palaisip, doktor, inhinyero o abogado o iba pang katulad nila, ikaw ay may pag-iingat sa pagsasagawa ng iyong tungkulin, ikaw ay pararangalan sa barrio (*desa*), lungsod, o sa iyong probinsya (*daerah*). Itatala sa monumento o estatwa mo ang hinggil sa naging ambag mo! Walang malilimutang pangalan sa hinaharap, walang kasalanan hindi babanggitin o ambag na hindi itatala. Sinabi ng propeta na wala sa mga ginawa mo ang hindi malalaman o isusulat. Nalalaman at itinatala ng Dakilang Panginoon (*Tuhan yang Maha*) ang lahat ng kasalanan at ambag mo hanggang sa walang hanggan. Kaya pag-ingatan ang lahat ng gawain mo!

Nakaabot na kami sa malaking monumento! Napakaimportante ng monumentong ito na itinayo ayon sa mungkahi ng mga internasyunalista sa Komisyon. Ang mga nasyunalistang laging nagtatanghal kina Dipo Negoro at Imam Bonjol, na tila hindi sinsero sa pagbanggit ng sampu-sampung pangalan na nakulong at namatay sa bilangguan, eksilyo o ibinitay ng imperyalismong Kanluranin, na tila ang mga namatay na ito ay itinuturing na hindi mga taga-Indonesia na naglingkod sa bayang Indonesia.

Sa katumayan, ang pangalang Indonesia, pangalan man ng estado o mamamayan nito, sa pagkilos ng Indonesia sa humigit-kumulang 35 taon sa nakaraan, bago pa dumating ang Japan, ay nakatala na sa mga banyagang pahayagan sa Singapore o Shanghai, London, o New York. Isa itong pangalang nakaugnay sa kaguluhan (*keributan*) ng 1926 na dulot ng impluwensya ng PKI.⁶¹

Makakakita ng pangalang Dahlan na diumano'y pinunong komunista sa Jakarta sa mga pahayagan ng Bangkok o Hongkong, London o New York. Pero hanapin mo ang mga pangalan tulad ng Dr. Sutomo⁶² o Dr. Wahidin⁶³ halimbawa. Makikita ang pangalan ng partidong PKI sa mga pahayagan sa daigdig sa labas ng Indonesia. Araw-araw, ikinakable ang mga kolum sa mga pahayagan sa ibayong dagat na kasama ang pangalan ng PKI kaugnay sa mga kaganapan sa Java at Sumatra sa taong 1926. Pero hanapin ang pangalang Budi Utomo⁶⁴ o iba pang pangkat na intelektwal sa ibayong dagat! Sa madaling salita, ang Indonesia bilang bansa na may sariling diwa na maaari pang magprotesta ay hindi makikilala sa ibang bansa ngayong ika-20 dantaon, kung hindi naganap ang kaguluhan ng 1926 at kung wala ang mga pinuno nito.

Iminungkahi ng isang kasapi na ang pag-aklas ng mga manggagawa ng tren sa taong 1922 ay mas malaki ang kahulugan para sa pagkamalay sa bayan sa pulitika kaysa sa 1,001 talumpati ng mga intelektwal na sinabayan ng hindi kakaunting pagsisigaw at pagbubulyawan! Inamin ng Komisyon na ang mga namatay na lider ng PKI ay angkop na gawan ng estatwa, higit pa sa nararapat na ipaalala ang mga pangalan at maikling kasaysayan ng mga yumao nang pinuno at tagasunod tulad nina Subakat, Dahlan, Ali Archam, Haji Misbah [sic], Sugono, Dirya, atbp.⁶⁵

Sa ganitong paraan, ang mga pangalan sa itaas ay kasama ng sampu-sampung pangalan ng mga bayaning masigla at may tunguhing bago at pangkasaysayan, na nakalista sa malaking monumentong ito. Sa harap nito ay may estatwang hindi kalakihan, tulad ng isang tinedyer, malusog ang pangangatawan, matibay, may mukhang punô ng pag-asa, kasiglahan at kabanalan ng kaisipan. Nakaharap ang estatwang ito sa kaliwa, sa bahaging internasyunal ng Hardin ng Tao, nakatingala sa tuktok ng bundok, wala siyang pangalan. Sa ilalim nito ay nakasulat:

Iwaksi ang lahat ng uri ng pagsasamantala, pang-aapi at paghahambog!

Mabuhay ang pagkakapantay ng mga tao at ng mga bansa.

Mabuhay ang kalayaang mag-isip sa agham at sining!

Mabagal kaming umaakyat ng bundok. Ang lahat ng tumitingala habang naglalakad, natatakot madapa, ay nakakakita ng estatwang magandang kumikislap.

Walang nagsasalita nang malakas! Kahit pagod na kanina, tila nakatanggap ngayon ng bagong lakas ang mga paa at katawan mula sa mga ninuno ng sangkatauhan (*nenek moyang manusia*) na ginawan ng monumento na nasa aming harapan.

Kumikinang ang mga monumento ng mga tagapagtatag ng relihiyon ng tao, tulad nina Zarathustra, Moses, Hesus, Buddha... May nagtanong tungkol kay Muhammad sa hanay ng mga estudyante. Mabilis ang tugon: Hindi maaaring gawan ng estatwa! Ito ang monumento ng pag-alala sa kanya. Doon ay mababasa mo ang batayan ng Islam at ang maikling kasaysayan ni Muhammad S.A.W.⁶⁶ Ipinagbawal ng propetang Muhammad ang pagsamba sa estatwa, sapagkat sa ganitong paraan ay malilimutan ang prinsipyo at gawa. Sumagot rin ang isang mag-aaral: pero ang larawan ng katawan at mukha ng Propeta ay makapupukaw din ng diwa!...

“Nasaan ang estatwa ni Dakilang Gurong Confucius?” nagtanong ang isa. Sagot: sa katunaya’y hindi siya tagapagtatag ng batayan ng lipunan sa pamamagitan ng relihiyon, kundi sa pamamagitan ng pilosopiya. Nakalagay siya sa hanay ng mga tagapagtatag ng relihiyon at pilosopiya.

Tumanaw doon sa estatwang maganda’t marangal mula sa pilosopiya ng Kanluran at Silangang daigdig! Naroon ang mga pilosoper, maging idealista man o materialista, nakabatay sa lohika o dialektika.

Pansinin ang hanay ng tatlong naging orihinal na ugat ng kaisipan ng kasalukuyang panahon. Socrates, Plato, Aristoteles! Sa ibang hanayan, naroon sina Heraclitus, Democritus at Epicurus. Naroon sina Averroës, al Waqidi, naroon rin sina David Hume, Hegel... Sino pa ang naroon? ... Marami pang iba!

Nakatagpo namin ang maraming kabataang babae na umiikot-ikot sa monumento ni Omar Khayyám, makatang Arabe na nakapupukaw pa rin ng damdamin ng mga binata at dalaga. “Makatang malungkot, ngunit tuwiran, matalas, exakto hinggil sa pusong umiibig,” sabi ng isang dalaga. “Makata para sa lahat ng bansa at panahon,” sabi ng isang binata! ... Naroon ang makatang Li Po, Shakespeare, Goethe, Pushkin... sino pa? ...

Sa itaas naman ay ang pangkat mula sa mga dakilang pandaigdig! *Science!*⁶⁷

Si Galen galing Greece, Avicenna katutubong Arabo, mga dakila sa pisika, tulad ni Archimedes, Pascal, sa kemistri: Dalton, Mendeleev, Mosky⁶⁸... Sa matematika: Poincaré, Gauss, Einstein... Sa astronomiya: Copernicus, Galileo, Newton, Einstein... Sa biolohiya: Darwin, Mendel... Sa elektrika: Faraday, Edison, Ohm... Artista...!

Manunulat...! Kabilang nila ay mga siyentista at manunulat galing Japan at India (*Hindustan*). Kumpleto sa teorya at mga batayang nakahihilo sa kaisipan.

May isang tumingin paibaba, sa paanan ng bundok, at sa salitang tila namangha ay nagtanong: "Bakit nakapuwesto nang napakababa ang mga monumento nina Alexander, Julius Caesar at Napoleon? Ang estatwa lamang ni Bismarck ang mas mataas nang kaunti? Bakit mas mataas itong estatwa ni Abraham Lincoln kaysa kay Napoleon?"

Totoong nakalalamang si Napoleon sa usapin ng katalinuhan, katauhan at lakas ng loob! Totoong napag-isa niya ang Europang watak-watak. Ngunit siya ay higit na naiibig sa siyensya ng digma at pakikidigma. Ang lahat ng kanyang pagkalamang ay para lamang sa kanyang mga pansariling hangarin. Ginawa ang pag-iisa ng Europang ito na walang pagsang-ayon ang mga bansa (*rakyat negara*) na ipinag-isa. Dagdag pa, ang Pinag-isang Europa (*Eropa Raya*) na ito ay para lamang sa kanyang pansariling kadakilaan, para lamang sa kasikatan ng pangalan niya bilang mananakop, tulad ni Alexander na binalewala ang luha at dugo na dadaloy at ang mga buhay na makikitil. Ganito rin si Bismarck. Ngunit hindi maaaring ihanay si Abraham Lincoln kay Napoleon. Kakaiba ang pagkatao ni Lincoln.

Sa wakas ay naabot nila, kahit napagod na, ang tuktok ng bundok. Mula sa malayo ay nakikita ang sinag ng araw na tumatalbog mula sa monumento para sa Propeta. Sa patag na lugar na sintaas nitong huli ay makikita ang mga estatwa ng mga humubog sa bagong uri ng lipunan.

Dito ay napakabukas-palad (*lapang hati*) ng Komisyon! Ang mga pagkakaibang taktika ng mga Sosyalista at Komunista ay hindi naging hadlang upang kilalanin ang mga naambag ng bawat isa sa iba't ibang panahon. Kinilala ang ambag ng mga burges na pilosoper tulad nina Rousseau, Voltaire at Montesquieu sa panahon ng rebolusyong burges. Mga utopyano tulad nina Saint Simon, Fourier at Robert Owen, mga pinuno tulad nina Robespierre, Danton at Blanqui. Mga sosyalista tulad nina Lasalle, Hilferding at Kautsky. Ang mga ama ng sosyalismo na sina Karl Marx at Engels, kasama ang mga dakilang tagasunod nila tulad nina Lenin, Trotsky, Rosa Luxemburg, at ang iba pang nakatanggap na ng bukod-tanging pansin, higit sa lahat mula sa mga kabataang nagtatrabaho sa mga malaki at maliit na industriya.

Nais akyatin ng isang binata at halikan ang mukha ni Marx at yakapin si Engels ngunit napigilan ng isang guwardiya. Sa paligid ng estatwa ni Lenin ay makikita ang isang usa (*pelanduk*⁶⁹) na nakikipaglaro sa mga binata at dalaga na nagfildtrip dito sa araw na ito galing sa Sentro ng Industriyang Mabibigat (*industri jiwa*). Totoong nakatira ang usang ito hindi malayo sa estatwa ni Lenin. Malinaw ang mga mata ng hayop na

ito na pananda ng talinong napakaliksi. Tila sinusukat niya ang lakas ng kanyang kalaban at pasensyosong inaabangan lamang ang pagkakataon kung kailan kaya na niyang magapi ang kanyang kalaban na gamit ang lahat ng kahinaan ng kalabang ito, kahit pa ito ang Hari ng Gubat. Totoong ang Indonesia ay tumutungo sa katalinuhan, may katatagang-loob at may pagkapasensyoso ng usang ito, madadaig ang lahat ng mga pagsubok o kalaban.

Napaliligiran ng mga hayop at mga bulaklak, kasama ang *nightingale* (*sang burung*⁷⁰), ang mga palaisip at bayani ng bagong lipunang (*masyarakat baru*) ito, na napili sa buong daigdig. Ang kulay ng lahat ng hayop at halaman dito ay nagpaginhawa sa aming mga mata. Tila inaakyat ng awit ng ibon ang sarili hanggang sa langit. Ang malayong tanawing malabo, kapag ginamitan ng teleskopyo, ang dagat ng langit (*cakrawala lautan*) na laging napaliligiran ng ulap! Papunta roon ang daan na lalakaran ng kapuluang Indonesia patungo sa lahat ng sulok ng kalikasan upang sama-samang magtrabaho kasama ang lahat ng estado (*negara*) at bansa sa mukha ng daigdig na ito, upang maitatag ang bagong lipunan batay sa **Kalayaan, Kasaganahan** at tunay na **Pagkapantay-pantay** (*Kemerdekaan, Kemakmuran, dan Persamaan sejati*).

Hindi maaaring lumabas ng Hardin ng Tao sa pamamagitan ng pinto na pinagpasukan, na malapit sa mga monumento ng mga maruruming tao. Tinitiyak ito ng pamahalaan upang ang dalisay na impresyon na natanggap sa pagkatanaw sa kadakilaang nasyunal at internasyunal ay hindi mapalalabo ng damdamin ng pagkasuklam at pagkamuhi na pinalilitaw ng mga alaala ng mga maruming tao. Lalabas tayo sa ibang pintuan.

Sa harapan ng pintuang palabas ay nakasalubong namin at nakipag-usap sandali sa dating propesor (*Maha Guru*) ng Pambansang Pamantasan (*Sekolah Tinggi Negara*). Hindi namin malilimot ang sinabi sa amin ng tanyag na taong ito.

Sabi niya: "Mula ngayon ay wala nang magagawang mabuti o masama ang isang tao na hindi malalaman o maaalala ng bayan sa habampanahon. Sa ganitong paraan, ang kahulugan ng panandalian at panghabampanahon, langit at impiyerno, sa katawan at sa kaluluwa ay binibigyang-hugis ng Hardin ng Tao na ito." Ganito ang pananalita ng Propeta sa nakaraang panahon.

May panahon na ang lahat ng kaalaman ay nakabatay at nagmula sa isang naisip at naramdaman at hinangad, tulad nating mga tao. Ang disyerto at ulan halimbawa ay sinasabing nagmumula at nakabatay sa mga espiritu at diyos (*Hantu dan Dewa*), na may katangian ng pagkatao. Ngunit sa kasalukuyan ay wala nang edukado na kinikilala ang mga espiritu at diyos bilang batayan at pinagmulan. Sapat na para sa ating utak ang batas ng kalikasan (*hukum alam*) bilang pinagmulan at batayan.

Sa ganitong paraan din ay may panahon na ang tao at ang kanyang moralidad ay sinasabing sa iisa lamang nagmula at nagtatapos: sa Panginoong Maykapal (*Yang Maha Kuasa*), na sa kanyang esensya ay naglalaman din ng katangian ng pagkatao. Ngunit sa kasalukuyang panahon ay sapat na para sa utak at puso natin, at ito ay kapag sinabing ang tao at ang kanyang moralidad ay nagmumula at nagtatapos sa lipunan at **batas** ng lipunang (*hukum masyarakat*) ito mismo.

Ang masama at mabuting ito ay kasamaan at kabutihan ng lipunang ito mismo. Nanggaling ito sa lipunang ito mismo, nanggaling sa mga ugnayan ng mga tao sa isa't isa sa lipunang ito mismo. Ang mabuting gawa ay nagbubunga ng mabuti. Ang masamang gawa ay nagdudulot rin ng masama para sa lipunang ito mismo. Ang halimbawa para rito ay makukuha sa lahat ng bansa at kasaysayan ng lahat ng bansa. Ang mga batas na masama at mabuti ay mapipitas at mabibigyang-hugis mula sa kasaysayan ng lahat ng bansa at estado ng nakaraan at kasalukuyan. Sa ganitong paraan, ang tao at ang kanyang moralidad ay ibinabatay na sa patunay (*bukti*), na malinaw at bunga ng karanasan, at makatatayo sa sarili niyang paa. At ang mga paang ito ay naroon sa loob ng lipunan ng tao (*masyarakat manusia*) kasama ng moralidad niya. Hindi na kailangang espiritu o diyos ang maging simula at katapusan ng tao at moralidad niya. Kahit ang espiritu at diyos ay makatutuklas ng katapusan nila sa **tao** at sa **umiiral na moralidad**, na nakabatay sa **lipunan** (*masyarakat*).

ENDNOTES

- ¹ Isa ang Majapahit sa mga pinakadakilang emperyo sa kasaysayan ng Timog-Silangang Asia na nakasentro sa Java na umiral at namayani mula 1293 hanggang mga 1500.
- ² Ang Srivijaya ay Emperyong Malay na sinasabing nakabase sa Sumatra mula ika-7 hanggang ika-13 dantaon.
- ³ Suvarnavipi Dharmakîrti (ca. ika-7 dantaon): Isa sa mga pinakadakilang iskolar at pilosoper ng Buddhismo na nagturo sa Srivijaya at sa Unibersidad ng Nâlandâ sa India.
- ⁴ Faxian o Fa-Hien (337-ca.424): Isang mongheng Buddhist na galing Tsina na naglakbay patungong India at napadpad sa Java.
- ⁵ Yijing (635-713): Isang mongheng Buddhist ng Dinastiyang Tang sa Tsina. Nag-aral siya sa Srivijaya ng mga wikang Malay at Sanskrit. Isinalin niya sa panahon ng pamamalagi sa kaharian ng Srivijaya ang maraming textong banal mula Sanskrit patungong wikang Chinese.
- ⁶ "Hindustan," terminong ginamit ni Tan Malaka para tukuyin ang India.
- ⁷ Fatahillah Jakarta: Muslim na lider militar na namuno sa pagsalakay sa lungsod ng Sunda Kelapa na dating bahagi ng kahariang Hindu ng Sunda at binansagan itong Jayakarta (Jakarta) noong Hunyo 22, 1527.

- ⁸ Sunan Gunung Jati o Syarif Hidayatullah (ca. 1450-1580): Isa sa mga dakilang ulama ng Java at ibinibilang sa siyam na “Walisongo,” mga unang tagapagpalaganap ng Islam sa pulông Java noong ika-14 na dantaon.
- ⁹ Orihinal sa wikang Dutch/German.
- ¹⁰ Sina Datuk Ketumanggungan at Datuk Perpatih Nan Sebatang ay mga maalamat na taong sinasabing nagbalangkas ng mga batas ng grupong etnikong Minangkabau (Adat Minangkabau).
- ¹¹ Orihinal sa wikang Ingles.
- ¹² Minangkabau: Isang grupong etniko sa Kanlurang Sumatra.
- ¹³ Orihinal sa wikang Dutch. “Nakaraan.”
- ¹⁴ Orihinal sa wikang Ingles.
- ¹⁵ Ang lahat ng salitang may diin ay may diin din sa orihinal.
- ¹⁶ Malaka o Melaka: Estadong kasalukuyang bahagi ng bansang Malaysia.
- ¹⁷ Orihinal sa Ingles.
- ¹⁸ Bonjol: Lugar sa Kanlurang Sumatra, Indonesia.
- ¹⁹ Pinagbatayan ng salin ng pangungusap na ito ang inedit na bersyon ni Ronny Agustinus (sa Tan Malaka, 1999).
- ²⁰ Tulad ng nabanggit na, kathang-isip lamang ito ni Tan Malaka na may futuristikong pagtanaw.
- ²¹ Maaaring ginagamit ni Tan Malaka ang katagang “Merapi” hindi para tumukoy sa aktibong bulkan sa Gitnang Java kundi bilang pangkalahatang termino para sa “bulkan.” Galing ang pangalang “Merapi” sa mga salitang Javanese na “meru” (bundok) at “api” (apoy).
- ²² Islang bulkan na nasa Kipot ng Sunda sa pagitan ng Java at Sumatra. Makasaysayan ang dambuhalang pagsabog nito noong taong 1883.
- ²³ Joyoboyo, Jayabaya o Maharaja Jayabhaya: Isang hari ng kaharian ng Kadiri sa Silangang Java noong ca. 1135 hanggang 1159. Sinasabing siya ang nagsulat ng akdang *Ramalan Jayabaya*, na naglalaman ng mga prediksyon at propesiya.
- ²⁴ Orihinal sa wikang Dutch, nangangahulugan ng “pagbigay ng tulong ng kasapakat.”
- ²⁵ Ang salitang “kubu” na madalas ginamit ni Tan Malaka sa sanaysay na ito ay isang lumang salitang Malay na nangangahulugan ng “kuta” o “tanggulan” na maaaring kaugnay ng terminong Tagalog na “bahay kubo.” Pinabubulaanan nito ang ilang haka-haka, laluna sa arkitektura, na galing ang “kubo” sa salitang Espanyol na “cubo” (“cube” sa Ingles) na napapatungkol diumano sa “cube house” (Dalisay, 1998, p. 212; Lico, 2008, p. 562).

- ²⁶ “Burung hantu”(ibong anito) ang tawag sa “kuwago” sa maraming bahagi ng Indonesia dahil itinuturing itong masamang senyales.
- ²⁷ Pangalang siyentipiko *Lantana camara L.* Kilala ito sa Pilipinas sa mga katawagang Bangbangsit (Ilocos), Bahubaho (Iloilo), Lantana (Tagalog).
- ²⁸ Digul o Digoel (sa wikang Dutch): Isang malaking ilog sa Timog Papua, Indonesia. Ang lugar na tinaguriang Boven Digoel ay ginamit ng mga Dutch bilang penal colony.
- ²⁹ Orihinal sa Ingles.
- ³⁰ Mahirap isalin ang “penjajah mentahkah dia” dahil hindi malinaw ang ibig sabihin sa wikang Malay. Nangangahulugan ang “mentah” ng “hilaw” o “hindi hinog.” Ang karugtong na “-kah” ay marker para sa pagtatanong. Pinanatili ni Agustinus (sa Tan Malaka, 1999) ang malabong bahaging ito sa kanyang edisyon. Ang pinakamagandang interpretasyon nito ay iminungkahi ni Hilmar Farid (email 1/24/13). Ayon sa kanya, marahil nag-iisip si Tan Malaka sa wikang Dutch sa bahaging ito at ipinantumbas ang “mentah” sa salitang Dutch na “rauwe” (kahawig ng “raw” sa Ingles at “roh” sa Aleman) na nangangahulugan rin ng “magaspang, walang pakundangan” (kasar, tidak peduli yang lain).
- ³¹ Dating katawagan ng mga Pranses sa rehiyong gitnang bahagi ng Vietnam na sakop nila.
- ³² Hayam Wuruk o Rajasanagara (1334-1389): Haring Javanese ng Emperyong Majapahit.
- ³³ Gajah Mada (ca. 1290-ca. 1364): Isa sa mga itinuturing na pambansang bayani ng Indonesia at punong ministro (*mahapatih*) ng Emperyong Majapahit sa rurok ng katanyagan at kapangyarihan nito.
- ³⁴ Sudra o Shudra: Ang pinakamababang kasta sa tradisyong Hindu.
- ³⁵ Ang wikang Javanese ay may dalawang bahagi na tinatawag na Ngoko at Kromo. Kinakausap ang “kastang” nakabababa sa pamamagitan ng Ngoko at ang kastang nakataas sa Kromo (o Kromo Inggil).
- ³⁶ Jan Pieterszoon Coen (1587-1629): Mabagsik na opisyal ng Dutch East India Company (VOC) at dalawang beses na naging Gobernador ng Dutch East Indies.
- ³⁷ Herman Willem Daendels (1762-1818): Nagsilbi bilang ika-36 na Gobernador Heneral ng Dutch East Indies (1808-1811).
- ³⁸ Batak: grupong etnikong makikita sa matataas na teritoryo ng Hilagang Sumatra; Kubu o Orang Rimba: grupong etnikong nasa Gitnang Sumatra; Dayak: ang pinakamalaki at pinakamatandang grupong etniko sa Kalimantan (Timog Borneo); Toraja: grupong etniko sa Timog Sulawesi.
- ³⁹ Mga dramatisasyon ng mga kuwento ng Ramayana at Mahabharata. May tatlong pangunahing uri ng wayang: *wayang kulit* (gumagamit ng mga manikang gawa sa balat ng baka); *wayang kayu* (gumagamit ng mga manikang gawa sa kahoy); *wayang orang* (palabas na mga tao ang gumaganap).

- ⁴⁰ Benalu: Pangalang siyentipiko *Loranthus parasiticus*. Parasitikong halaman na ang pangalan sa Tagalog ay “dapong-kahoy.”
- ⁴¹ Langsat o duku: Pangalang siyentipiko *Lansium domesticum*. Punong lansones.
- ⁴² Hang Tuah o Hang Tua: Maalamat na mandirigmang dagat at bayani sa panahon ng Sultanato ng Malaka (ca. 1405-1511). Isinasalaysay ang buhay niya sa *Hikayat Hang Tuah*. Diuomo’y sa kanya nanggaling ang kasabihang “Tak akan Melayu hilang di dunia” (Hindi mawawala ang Malay sa daigdig).
- ⁴³ Dipo Negoro, Diponegoro, Dipanegara o Pangeran Dipanegara (1785-1855): Isa sa mga pambansang bayani ng Indonesia. Naglunsad siya ng digmang binansagang “Perang Diponegoro” laban sa mga Dutch (1825-1830). Tinatayang 200,000 na mga katutubo ang namatay sa labanang ito na itinuturing bilang isa sa mga pinakamalaking pag-aalsa na naganap sa buong panahon ng pananakop ng mga Dutch sa Indonesia.
- ⁴⁴ Tuanooku Imam Bonjol (1772-1864): Ulama na namuno sa digma laban sa mga Dutch na binansagang “Perang Padri” o “Digma ng Imam” (1803-1838).
- ⁴⁵ Teuku Umar (1854-1899): Isinilang sa Meulaboh, Kanlurang Aceh. Nilaban niya ang mga Dutch sa pamamagitan ng pagpapanggap ng pakikipagsabwatan sa kanila.
- ⁴⁶ Kasta sa India na mas mababa pa sa kastang Sudra na halos itinuturing nang hayop.
- ⁴⁷ Raja Adil o Ratu Adil: Tumutukoy sa mitolohiyang Javanese hinggil sa pagdating ng isang haring tagapagligtas na magdadala ng katarungan at kaginhawahan sa kanyang mga nasasakop.
- ⁴⁸ Raja Dalim o Raja Zalim: Rahang Malupit.
- ⁴⁹ Dr. Cipto Mangunkusumo o Tjipto Mangoenkoesoemo (1886-1943): Isa sa tatlong nagtatag ng Indische Partij (kasama nina E. Douwes Dekker at Ki Hajar Dewantara) noong Disyembre 25, 1912 na unang nagmungkahi ng idea ng sariling pamumuno ng mga katutubo.
- ⁵⁰ Muhammad Husni Thamrin (1894-1941): Pulitiko na kinikilala bilang unang nanggaling sa grupong etnikong Betawi na umupo bilang kinatawan sa *Volksraad* (parlamento) sa Dutch East Indies.
- ⁵¹ Dr. Sun Yat Sen (1866-1925): Rebolusyonaryo at unang Pangulo ng Republika ng China.
- ⁵² Bal Gangadhar Tilak o Lokmanya Tilak (1856-1920): Makabayang lider na namuno sa Indian Independence Movement.
- ⁵³ “Bolu” (bolo) ang ginamit na salita ni Tan Malaka na hindi ito isinasalin (sa edisyon na pinamatnugutan ni Datuk Putih at Asral (Tan Malaka, 2008). Sinasabing umabot rin ang salitang ito sa mga panahong ito sa mga bansa sa Amerika Latina tulad ng Cuba. Sa ibang mga edisyon ng *Madilog*, tulad ng edisyong pinamatnugutan ni Agustinus (sa Tan Malaka, 1999) ay pinalitan ito ng “bola”!
- ⁵⁴ Bertrand Russell (1872-1970): Tanyag na pilosoper na British.

- ⁵⁵ Ingles sa orihinal.
- ⁵⁶ Ingles sa orihinal.
- ⁵⁷ Sir Hugh Charles Clifford (1866-1941): Kolonyal na administrador na British.
- ⁵⁸ Itinuturing ni Tan Malaka sina Jose Rizal at Andres Bonifacio bilang mga “purong Indones” dahil saklaw ang Pilipinas ng tinatawag niyang “Indonesia Raya” (Malaking Indonesia). Tingnan din para rito ang kanyang sinulat tungkol sa Pilipinas at hinggil kina Rizal at Bonifacio sa kanyang awtobiograpiyang, *Dari Penjara ke Penjara* (ca.1947). Sinulat niya roon na “si Andres Bonifacio ay isang katutubong Indones galing sa barrio ng Tondo, sa paligid ng Maynila” ([Bonifacio] adalah Indonesia asli dari kampung Tondo, di sekitar Manila). Gayundin, “si Rizal ay katutubong Indones, at kung may halo man sa kanyang dugo ay masasabing napakakaunti nito” (Jose Rizal, adalah Indonesia asli, dan kalau ada campuran darahnya, maka bolehlah dikatakan amat tipis sekali). (Tan Malaka, 2000, pp. 203-204)
- ⁵⁹ Ingles sa orihinal.
- ⁶⁰ “Federasi Aslia”: Ayon kay Tan Malaka, ang Federasi Aslia ay pederasyon ng lahat ng bansa na tumutulay sa pagitan ng Asia (As-) at Australia (-lia) at magkakaroon daw ng mga sentro ng pamamahala sa Asia at Australia.
- ⁶¹ Partai Komunis Indonesia: Itinatag noong 1920 bilang Perserikatan Komunis di Hindia (PKH) at naging isa sa pinakamalaking partido komunista sa daigdig bago nadurog noong 1965. Isa si Tan Malaka sa mga naunang kasapi at lider ng partidong ito. Ang “kaguluhan ng 1926” ay tumutukoy sa isang nabigong pag-aalsa ng mga manggagawa at magsasaka na pinangunahan ng PKI.
- ⁶² Sutomo o Bung Tomo (1920-1981): Isa sa mga bayani ng pakikibakang antikomunyal laban sa pagbalik ng Dutch sa Indonesia pagkaraan ng Ikalawang Digmang Pandaigdig.
- ⁶³ Dr. Wahudin Sudirohusodo (1852-1917): Unang pinuno ng organisasyong Budi Utomo.
- ⁶⁴ Budi Utomo: Itinatag noong Mayo 20, 1908. Itinuturing ito bilang unang modernong katutubong pampulitikang organisasyon sa Indonesia.
- ⁶⁵ Mga nangungunang kadre ng PKI sina Subakat, Dahlan, Ali Archam, Sugono (o Soegono) at Dirya. Si Haji Misbach ay kilala rin bilang Haji Merah (Pulang Haji) (1876-1926) dahil sa kanyang pag-uugnay ng Islam at Komunismo. Naging pinuno siya ng PKI sa Surakarta, Java.
- ⁶⁶ S.A.W: *salla'llahu 'alaihi wasallam* (nawa'y pagpalain at bigyan siya ni Allah ng kapayapaan).
- ⁶⁷ Orihinal nasa Ingles.
- ⁶⁸ Hindi matukoy ang pangalang “Mosky” na binabanggit ni Tan Malaka.
- ⁶⁹ Pelanduk: Pangalang siyentipiko *Tragulus javanicus*. “Pilandok” sa Filipino: Pangalang siyentipiko *Tragulus nigricans*.
- ⁷⁰ Maaaring ang “sang burung” dito ay “sang burung bulbul” o “nightingale” sa Ingles.

SANGGUNIAN

- Dalisay Jr., J. Y. (Ed.). (1998). *Kasaysayan: The earliest Filipinos*. Hong Kong: Asia Pub. Co.
- Lico, G. (2008). *Arkitekturang Filipino: A history of architecture and urbanism in the Philippines*. Quezon City: University of the Philippines Press.
- Magnis-Suseno, F. (2005). *Dalam Bayang-bayang Lenin: Enam pemikir Marxis teori dari Lenin sampai Tan Malaka*. Jakarta: Penerbit PT Gramedia Pustaka Utama.
- Poeze, H. A. (1976). *Tan Malaka, Strijder voor Indonesia's Vrijheid: Levensloop van 1897 to 1945*. The Hague: Nijhoff.
- Rizal, J. (1961a [1889-1890]). Filipinas dentro de cien años. *Escritos politicos e historicos por José Rizal*, Volume VII (pp. 136-165). Manila: Comision Nacional del Centenario de Jose Rizal.
- Tan Malaka. (1999). *Madilog: Materialisme, dialektika, logika* (pp. 447-462). Ronny Agustinus (Ed.). Jakarta: Pusat Data Indikator, mp.
- Tan Malaka. (2008). *Madilog: Materialisme, dialektika, logika* (pp. 504-520). Jakarta: LPPM Tan Malaka, mp.
- Tan Malaka. (2000). *Dari Penjara ke Penjara*. Volume 1. Jakarta: Teplok Press.

Si **Ramon Guillermo** <bomen.guillermo@gmail.com> ay Katuwang na Propesor sa Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas Kolehiyo ng Arte at Literatura sa Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Maliban sa kanyang matagal nang interes sa Araling Surat ay gumagawa rin siya ng mga pananaliksik hinggil sa indihenisasyon sa agham panlipunan, mga kilusang radikal ng Pilipinas, kasaysayan ng diskursong pampolitika sa Pilipinas, Rizal, Araling Salin at Araling Timog-Silangang Asya (Indonesia at Malaysia).

Ke Taman Manusia

Tan Malaka

Maluku (is) *het verleden*,
Java (is) *het heden*,
Sumatera (is) *de toekomst*.
Kata Belanda! Artinya itu:
Kebesaran Indonesia dahulu ter-
letak di Maluku; sekarang
Jawa nanti di Sumatera

Apakah yang dimaksud Belanda dengan “Kebesaran?” Tentulah bukan kebudayaan! Kalau dipandang dari penjuru kebudayaan, maka simpulan tadi mesti disusun: Sumatera yang pelopor; Jawa yang sekarang; dan hari depannya Indonesia, boleh jadi sekali kembali ke Sumatera.

Sebelum zaman Majapahit, tak bisa disangkal, bahwa Sumateralah dengan kerajaan Sriwijaya, sebagai pemimpin politik, yang menjadi pusat kebudayaan. Sekolah tinggi berdasarkan Buddhisme, di ibukota Sriwijaya, tidak saja menjadi obornya Buddhisme di Indonesia, tetapi pada satu masa boleh dikatakan buat seluruhnya dunia yang beragama Buddha. Dharmakriti di Sriwijaya diakui sebagai ahli Buddhisme yang terbesar pada zamannya. Yah Hien dan I-Ching; keduanya ahli Tionghoa tentangan agama Buddha, dan diakui oleh dunia Barat juga sebagai Ahli Sejarah Timur yang besar, lama tinggal di-ibu kota Sriwijaya buat mempelajari Buddhisme. Pada masa Sriwijaya masih dipuncak kekuasaan dan Buddhisme di Hindustan sedang turun, maka besar sekali pengaruhnya Sriwijaya atas sisa politik dan kebudayaan Buddhisme yang masih tinggal di Hindustan.

Sesudah Sriwijaya turun dan sunyi senyap, maka pusat kebudayaan (Hinduisme-Buddhisme) berpindah ke Jawa. Sampai sekarang Jawa tetap pegang kehormatannya sebagai pusat kebudayaan Hindu-Jawa itu.

Walaupun sekali lagi Sumatera berlaku sebagai pelopor dengan membawa Islam ke-Jawa – ingatlah nama-nama Falatehan Jakarta dan Sunan Gunung Jati – tetapi kebudayaan yang dilaksanakan dan dimajukan oleh bangsa Indonesia masih berpusat di Jawa. Kebudayaan masa dahulu kala yang bisa dianjurkan keluar Negara, yang bisa mengenangkan hati seluruhnya Rakyat Indonesia pada masa sekarang, ialah: kebudayaan Jawa. Yang saya maksud dengan kebudayaan, kultur, ialah perkendalian

atas dunia diluar dan dalam diri manusia. Perkendalian atas “dalam diri” itulah yang memuncak di Jawa.

Tetapi mesti ada peringatan, bahwa kendalian itu berdasarkan idealisme, kegaiban dalam filsafatnya dan kerajaannya dalam politik (politiknya). Duduk sama rendah, tegak sama tinggi, tak didapati kalau dalam Masyarakat Hindu-Jawa.

Kalau dasar semacam ini, dasar kerakyatan ini akan dijadikan ukuran, maka kita mesti menoleh kemasyarakat Minangkabau pada zaman luruhnya. Kita mesti pelajari makna undang yang dipusatkan oleh dua Ketumanggungan dan Perpatih. Keduanya ahli undang ini berdasarkan kerakyatan, tetapi yang pertama dianggap conservative. Walaupun kesusasteraan dan seni seperti tari dan nyanyi di Minangkabau disana terbelakang dari Jawa, tetapi teknik dan ekonomi sekali-kali tak ketinggalan oleh Jawa. Malah dalam teknik perairan Minangkabau melebihi Jawa dan Bagian Asia lainpun.

Dalam perkara kebudayaan tadi bukanlah Maluku yang jadi pelopor, perintis, jalan kebudayaan. Bukanlah “Maluku” *het verleden*, melainkan Sumatera. Cuma kalau dipandang dengan kaca mata *shopkeeper*, yakni tukang warung, maka kehormatan itu terletak didadanya Maluku. Memang Maluku dengan cengkeh dan palanya pernah menarik bangsa Eropa ke Indonesia dan mengisi penuh kantongnya bangsa Barat itu. Dengan hilang celupnya pala dan cengkeh itu, dan naiknya celup gula dan kopi. Maka dari penjuru matanya tukang warung juga “kebesaran” sekarang itu berpindah ke Jawa. Sebetulnya, sesudah kira-kira tahun 1927, pada waktu mana export dari Sumatera sudah lebih dari setengahnya export seluruh Indonesia “**Kebesaran sekarang**” itu sudah berpindah dari Jawa ke Sumatera, yakni dipandang dari kaca-mata tukang warung juga. Dengan begini sebetulnya nujumnya tukang warung tadi, bahwa “**Sumatera itu ialah hari Depan, sudah berlaku**”.

Memang Sumatera dengan besarnya hampir 3 ½ X Jawa; dengan banyak dan besar serta dalam sungainya yang mengalir ke Samudra Pasific dengan segala ragam bahan logamnya yang sempurna banyak dan sifatnya; dengan letaknya yang tiada taranya didunia ini; dan akhirnya tetap tiada terkurang pentingnya, dengan kemajuan Ilmu dan Pesawat Zaman sekarang yang bisa menukar rawa-rayanya Sumatera sebelah Timur menjadi taman-rayanya maka tak ada diantara kepulauan Indonesia yang berbahagia seperti Sumatera. Apalagi kalau Sumatera itu dikembangkan (terowongan) seperti pada zaman purbakala dengan Semenanjung tanah Malaka.

Jepang dengan mata tajamnya, seperti mata burung elang sudah sadar akan arti Sumatera/Malaka dalma arti perindustrian dan peperangan (strategy). Bagaimana juga akhirnya peperangan ini (sekarnag Maret, 28, 1943) bagaimana juga akhirnya

nasib Indonesia dalam hal politik, tetapi pasti perindustrian di Sumatera/Malaka tak akan bisa dihambat majunya. Perkara tenaga tidak menjadi persoalan yang tetap tak bisa diselesaikan. Sumatera/Malaka sekarang sudah hampir dua kali penduduk Australia yang besarnya 15 kali sebesar Sumatera/Malaka itu. Lagi pula Jawa lebih dari cukup mempunyai *reserve*, bantuan tenaga. Dalam sejarah perindustrian di dunia, kita saksikan **Bukannya tempat yang pindah mencari orang** (tenaga), melainkan sebaliknya **buruh yang pindah mencari tempat** (perindustrian). Dengan begitu perindustrian Indonesia pada hari depan akan berpusat di Sumatera/Malaka, seperti pada tulisan terakhir kita sebutkan di Sumbu Bonjol/Malaka. Akhirnya tetapi tiada pula terkecil artinya pada tingkat penghabisannya, bukan kebudayaan semata-mata yang menentukan ekonomi (perindustrian dsb), melainkan ekonomilah yang menjadi alat adanya dan yang membentuk kebudayaan. Dengan Industri Jiwa Indonesia kelak akan berpindah ke Sumbu Bonjol/Malaka, maka lambat-laun kebudayaan akan berpindah, ya, berpindah kembali kesana. Demikianlah Sumbu Bonjol/Malaka itu kelak akan menjadi sumbu kebudayaan.

Tetapi sekarang sumbu kebudayaan itu masih di Jawa. Dengan majunya pertanian dan industri kecil, menengah dan sebagian dari industri besar di Jawa dan rapatnya penduduk sekarang dan di hari depan, maka Jawa akan tetap buat beberapa lama memegang kedudukan tertinggi dalam kebudayaan Indonesia itu! Lagi pula kaum cerdas (intelektual) dan pekerja kasar dan halus akan berpusat di Jawa.

Republik Indonesia sempit, tetapi dengan hati lapang, sudah lama membentuk Taman-Manusia, hampir pada tiap-tiap pulau di Indonesia. Cocok dengan kekuatan pulau dalam hal ekonomi, maka tiap-tiap pulau sudah memilih dan membangunkan Taman-Manusia masing-masing atas dasar yang sama buat seluruh Indonesia. Baik semangatnya atau teknik dan seninya semua bangunan itu sudah ditetapkan oleh komisi Taman-Manusia dan dibenarkan oleh Majelis Permusyawaratan Indonesia. Taman-Manusia yang dianggap menjadi modal, contohnya terdapat di Jawa.

Kesini kamu pergi bertamasya! Tram listrik Gunung yang kami kendarai. Kata seorang penumpang pada saya tak lama lagi tram naik gunung ini akan dijalankan oleh korat kawahnya gunung Merapi yang banyak dipulau Jawa ini. saya sahuti pula kalau begitu nanti tak saja terowongan yang bisa mempertautkan kembali Jawa/Sumatera, tetapi juga *ferry*-raya yang pulang-balik di Selat Sunda akan dijalankan oleh kodrat kawahnya Gunung Krakatau. Jadi nujumnya Joyoboyo akan berlaku sebaliknya. Jawa bukannya akan msunah dari muka bumi ini malah sebaliknya akal manusia bisa diperbesar dan mempertautkan kembali dengan saudara kandungnya. Impian kami terpaksa diputuskan, karena sudah berhenti dimuka pintu gerbang yang permai sekali. pemandangan sekelilingnya menakjubkan serta memberi ilham yang tak bisa dilupakan! Kami

masuk ke pintu gerbang itu, bermula kami memandang padang penuh dengan gedung yang indah-indah, bermacam-macam tugu, dikelilingi oleh berjenis-jenis pokok kayu serta bunga-bunga yang berbagai-bagai warna dan bau. Sesayupnya mata memandang kedepan, kekiri dan kekanan kelihatan bukit mengelilingi. Dikaki, dipinggang dan dipuncak bukit barisan berkeliling padang tadi, kelihatan patung besar kecil yang kadang-kadang memancarkan kembali sinar matahari.

Alangkah permainya pemandangan disini! Tetapi sebentar saja kepala kami yang penuh ilham tadi, dengan hati yang takjub hening-hening itu terharu. Dimuka kami ada satu tugu panjang bujur sangkar. Didepannya ada satu patung besar, menundukkan kepalanya, dengan muka yang tak bisa digambarkan dengan satu perkataan, sebagian berupa sedih-pilu, sebagian berupa menyesal dan sebagian berupa marah kami lekas mengerti maksudnya patung ini. sesudah kami menghampiri tugu bujur sangkar itu. Didepan huruf baja tertulis:

TUGU PERINGATAN MANUSIA NAJIS
PENGHIANAT NEGARA, PENJUAL RAKYAT
KUSTA MASYARAKAT!

Puluhan, ya ratusan namanya dan gelarnya manusia najis yang dituliskan disemua sisi Tugu Raya ini. yang baru diantara mereka mempunyai gambaran. Dengan tulisan baja pula disebutkan asal, pangkat, pekerjaan, dan perbuatan masing-masing terhadap Rakyat Indonesia dimasa lampau. Yang masuk golongan manusia najis No. 1 ialah mereka yang dengan langung membantu penjajah penindas, penghisap atau pembunuh Rakyat Indonesia. Golongan yang kedua ialah mereka, yang dengan tak langsung membantu musuh Indonesia (hand-en spandiensten verrichten). Golongan yang ketiga ialah mereka, yang masuk kedua golongan tersebut diatas, tetapi mengecap kesenangan bersama-sama dengan musuh Rakyat, merugikan Rakyat. Ada lagi satu golongan yang namanya tertulis pada satu kubu tertutub dibelakang kubu najis, mereka tiada masuk golongan najis, tetapi berjuang tehradap masyarakat. Golongan ke-empat itu ialah mereka yang bermata tetapi tak melihat, bertelinga tetapi tak mendengar, berotak, tetapi tak berpikir, berperasaan tetapi berpeluk tangan, bermulut tetapi mungkin manusia tak berguna terhadap masyarakat, masuk tak genap, keluar tak ganjil. Sebagian besar dari muka tiap-tiap sisi kubu najis tadi belum lagi ditulis. Rupanya pemerintah Republik menunggu pelamar najis yang baru.

Hati kita yang terharu itu ditambah kusutkan pula oleh pengaruhnya suara burung semacam burung hantu yang bertebangan dikeliling tugu itu, terutama disekitar Golongan Manusia Najis No. 1. Bunyi burung itu seolah-olah berarti: jauhilah, jauhilah

semangat manusia najis ini. bunyi itu dicampuri pula oleh baunya bunga-bunga yang dikenal di Indonesia dengan nama tahi-ayam.

Entah dari mana seorang putri, murid sekolah menengah terkenal sebagai seorang radikal, mendapatkan barang yang tak bisa disebutkan namanya disini tetapi ia sudah siap hendak melemparkan barang itu kesatu nama yang sampai ke Digul terbau busuknya. Untunglah penjaga lekas datang mencegah

Pemuda/pemudi diantara kami terutama pula yang sudah mengerti, berperasaan halus terlatih, keras hati dan jujur, sudah lama kehilangan kesabaran dan mendesak meninggalkan kubu manusia najis ini dan menuju kelereng gunung.

Kami menuju kesebelah kana! Disini terdapat pemikir dan pahlawan Indonesia. Manusia berjasa kepada Indonesia dalam lebih kurang 2000 tahun ini.

Tetapi walaupun cukup banyak kubu dan patung pada barisan bukit ini, kebanyakan benda peringatan manusia berjasa ini terdiri dari tugu. Tetapi pada tugu peringatan ini segala naa orang tiada lagi dikumpulkan seperti pada manusia najis tadi. Tiap-tiap orang mempunyai satu tugu besar atau kecil menurut jasanya terhadap masyarakat. Tugu peringatan ini didapati dikaki bukit, cukup indahny! Dilereng bukit kita temukan beberapa patung pemikir dan pahlawan Indonesia. Di puncak bukit kita lihat Cuma satu dua patung! Tetapi lebih indah dari yang sudah-sudah. Sebagian besar dari lapangan dilereng dan puncak bukit masih kekosongan patung, tetapi penuh dengan pohon dan bunga yang cantik danburung yang merdu nyanyinya.

Lama komisi Taman manusia tadi, memutar-balikkan perkara dasar yang mesti dijadikan pedoman buat mengatur kedudukan penduduk Indonesia Almarhum yang besar berjasa.

Persetujuan tak mudah didapat. Karena, walaupun sebagian besar dari anggotanya berdasarkan Sosialisme dan Internasionalisme, tetapi diantara anggotanya banyak juga yang berjasa besar terhadap Indonesia Muda, sedangkan mereka berdasarkan kebangsaan semata-mata. Pihak ini mendesak, sedikitnya buat satu keturunan di depan, supaya kebangsaan itu, dalam arti menurut ilmu kebangsan, diberi perhatian, terhadap keluar Negara perlu dipropagandakan dengan "bukti dan perbuatan, bahwa bangsa Indonesia, warna coklat penduduk hawa panas itu, bukanlah masuk bangsa yang malas, penakut dan bodoh, seperti selalu dikemukakan pada beberapa abad dibelakang ini. terhadap kedalam Negara, perlu dengan seni dan propaganda dihilangkan Inferiority Complex"-nya, yang merasa dirinya rendah, yang dimungkinkan oleh Hinduisme dan didalamkan oleh Imperialisme Barat.

Berhubung dengan aliran Internasionalisme sehat dan Nasionalisme sehat dalam pemerintahan dan komisi tadi, yang keduanya berurat pada Rakyat Jelata, maka pada tiap-tiap pembicaraan tentang seseorang Almarhum berjasa timbullah bermacam-macam persoalan. Diantaranya ialah Almarhum ini akan dimasukkan ke taman manusia bagian nasinal ataukah internasional; penjajah mentahkah dia atau bermaksud murni terhadap masyarakat dan bangsa asli Indonesia; melawan musuh dengan pikiran dan semangatkah atau dengan perbuatan; apakah Birma Siam dan Annam sekarang juga akan dimasukkan ke golongan bangsa Indonesia atau Filipina dan Malaka saja; yang terpenting ialah orang Besar ini berdasarkan **kerakyatankah** atau **kerajaan**.

Berhubung dengan beberapa dasar pilihan yang diatas ini, maka Hayam Wuruk dan Gajah Mada, walaupun kedua patungnya besar sekali, tetapi mukanya tiadalah terang, karena ditutupi oleh semacam cahaya yang mengaburkan seluruh badannya, apalagi kalau siang hari. Lama sekali komisi Taman Manusia mempelajari dan berembuk tentang asal-usul, asas dan perbuatannya kedua Almarhum besar ini. kebesaran mereka tentu bulat dan cepat mendapat persetujuan. Dipandang dari penjuror semangat, kecerdasan dan kecakapan dalam politik mereka dianggap luruh sekali. Tetapi kebangsaan mereka, Hindu tulenlah atau setengah Hindu. Setengah Hindu itu mesti dianggap kasta calon surga, sedangkan bangsa Indonesia Asli, seperti di Bali pada abad ke-20 ini mesti dianggap sebagai Sudra, kasta nasjis? Apakah perlunya kasta Brahma atau kasta Hindu itu, dilayani dengan bahasa Kromo atau Kromo Inggil oleh bangsa Indonesia Asli, sedangkan kasta Hindu melayani kasta Sudra itu dengan Ngoko. Banyak diantara anggota yang tak bisa menahan marahnya dan mengusul, supaya Hayam Wuruk dan Gajah Mada itu dilenyapkan saj dari sejarah Indonesia. Golongan ini menyamakan hayam Wuruk itu dengan Jan Pieterzoon Coen dan Deandels. Mereka bertanya, guna apakah begitu banyak darah bangsa Indonesia di Jawa dan seberang dicururkan? Karena tak satupun daya upaya menakluk Hindu itu, kata mereka, yang mencoba mengembangkan kebudayaan Majapahit itu dengan sungguh, ikhlas dan langsung diantara Rakyat seberang sehingga samapi Rakyat Batak, Kubu, Dayak, Toraja dsb tak sedikitpun mendapat manfaat dari peperangan yang diulungkan, diwayangkan dan didongengkan itu. Ada yang menuduh, bahwa Hayam Wuruk dan Gajah Mada en Co-lah yang menanam atau memperdalam inferiority complexnya Rakyat Jawa, yang terbanyak di Indonesia, yang patut menjadi pemimpin seluruh Indonesia terhadap Imperialisme Barat, tetapi gagal berkali-kali dalam pimpinannya itu. Banyak anggota yang menganggap Hayam Wuruk dan Gajah Mada seperti pemimpin kasta asing, berurat dimasyarakat Indonesia seperti bendalu berurat dipokok langsung. Akhirnya diputuskan supaya patungnya ditaruh dibagian Indonesia, dibesarkan tetapi dikaburi artinya sejarahnya kurang jelas!

Patungnya Hang Tuah, Diponegoro, Imam Bonjol, dan Teuku Umar tidak begitu besar tetapi terang sekali. ada tak adanya darah asing, yang sendiri mengaku superior, ulung, pada para pahlawan ini tak menjadi persoalan lagi. Tak ada diantara anggota, yang memandang campur darah asing itu satu kekuatan asal. Campur darah itu bersemangat dan bersikap samarata terhadap darah Indonesia Asli. Mereka semuanya pahlawan Islam yang tak mengenal kasta dan kutuknya kasta Sudra atau Paria. Meskipun begitu diantara nasionalist sehat dan internasionalist ketika menentukan besarnya patung ke-empat pahlawan pada empat negara (masyarakat) di Indonesia tadi timbul juga persoalan seperti: Kalau Diponegoro jaya, dan bisa mendirikan kerajaan Jawa dan akhirnya Indonesia, akan dia tetapkan perbedaan bahasa yang dipakai diantara satu penduduk dan penduduk di Indonesia itu? Umumnya wakil Indonesia yang muda memandang perbedaan bahasa yang melemaskan lututnya si Kromo itu sebagai najis Hindu yang mesti dikikis habis-habis! Batinnya mereka juga setuju, bahwa tak ada diantara 4 satria yang menantang imperialisme Barat tadi dengan usaha mati-matian, yang berpikiran baru. Disangka, bahwa paling baiknya Indonesia akan mendapat persatuan teguh kembali dan satu Raja yang Adil. Tetapi semua Sejarah di Asia ataupun Indonesia menyaksikan bahwa seorang raja adil itu mungkin dan sekali sendiri atau mempertahankan Raja Dalim. Tetapi persoalan semacam itu tinggal akademis, sesuatu, "kalau" saja. Komisi akhirnya memutuskan, supaya para pahlawan penantang imperialisme tadi mendapat patung yang sedang besarnya. Sejarah pertarungan mereka ditulis dengan huruf emas, Hang Tuah, penantang Portugis dengan taktik gerilyanya dilaut, mendapatkan perhatian lebih dari yang sudah-sudah. Karena semuanya anggota komisi setuju bahasa hari depannya Indonesia terletak dilaut!

Hampir kepuncak kita berjumpakan beberapa patung yang menarik hati, seperti patung Dr. Cipto Mangunkusumo, Muhammad Husni Thamrin dll. Sudahlah tentu Thamrin mendapat sokongan besar, dari bekas borjuis besar. Mereka mengemukakan "inteleknnya" Thamrin dengan melupakan dasar ekonomi dan politik yakni kapitalisme Bumiputera dan berkompromis dengan kapitalisme Asing. pembantu Cipto memajukan politik, kesangsian Dr. Cipto diantara hinduisme dan modernisme yang akhirnya mengadakan akibat yang tiada dikendalikannya sendiri, tetap sebelum matinya. Kebanyakan borjuis kecil membantu Cipto. Kaum Internasional besar mengalah, mengingat tingkat sejarah Indonesia pada masa itu. Dengan begitu nasionalis bisa mendirikan tanda peringatan buat pemimpin nasionalis yang berjasa.

Dipuncak bukit kita lihat dua patung: Dr. Jose Rizal (baca Hose) dan Andreas Bonifacio. Mereka ditaruh dilapangan dipuncak bukit. Belum ada penduduk Indonesia-Sempit sampai kesana. Memang sampai waktu Jepang masuk, Indonesia-Sempit, tak

mempunyai nasionalist yang bersejarah seperti Huaroz atau Rizal, Dr. Sun Yat Sen atau Tilak. Belum ada penduduk Indonesia Sempit yang sampai kesana. Tidak saja Rizal dianggap pelopor dan Satria kemerdekaan Filipina, tetapi juga satu dokter yang masyhur di Asia Timur, ahli bahasa, yang mengenal lebih baik dari 13 bahasa tua dan baru, seniman yang mendapat pengakuan Interansional, biologis yang mendapat tumbuh-tumbuhan dan hewan baru, pengarang buku yang membawa dirinya kebawah hujan peluru sebagai hukuman dari pemerintah Spanyol.

Bonifacio sampai sebagian besar maksudnya, seperti belum tercapai oleh orang Indonesia lain. Dia bapaknya Katipunan, partai Revolusioner, yang bermula menaikkan bendera kemerdekaan menentang tentara Spanyol yang lengkap senjatanya itu dengan bolu ditangan dan berhasil $\frac{3}{4}$ mengusir Spanyol sampai jiwanya ditewaskan oleh penghianat kawan seperjuangan.

Diantara wakil proletar ia di Komisi kita tadi, banyak yang memajukan supaya Bonifacio dimasukkan ke-Taman Indonesia bagian internasional saja. Pihak ini memajukan bahwa Bonifaciolah yang pertama kali, tidak saja di Filipina, tetapi diseluruh Indonesia, ya, diseluruh Asia yang berasal, berpendidikan proletaris, dan menyusun proletar. Lebih dari Dr. Rizal maka Bonifacio mengerti kekuatan proletar dan akhirnya mengerti akan politiknya Amerika yang masuk menyerbu. Sampai pada saat matinya, dia tetap memegang dasar kemerdekaan dan tak mau kompromis dengan bangsa asing yang hendak masuk mencampuri politik Filipina.

Juga ada diantara anggota komunis yang mau menempatkan patung Dr. Rizal ditaman manusia bagian internasional itu. Mereka memperingati dokter ini, walaupun berusia 36 tahun sudah memperlihatkan sinar otaknya, tidak pada satu lapangan ilmu saja, tetapi pada bermacam-macam lapangan. Mereka memperingatkan kata Russell, bahwa "universal genius: maha cerdas dalam segala ilmu itu, tidak terdapat dibangsa lain, melainkan pada Malay Race, diantara bangsa Indonesialah. Clefford juga mengaku kecerdasan luar biasa dari dokter muda bangsa Indonesia tulen ini! Jadi kata mereka, para anggota komisi tadi tak ada halangannya kalau Dr. Rizal berdiri sejajar dengan Aristoteles ataupun Descartes yang juga universal genius tetapi tidak dalam bahasa atau seni seperti Dr. Rizal.

Tetapi menurut pendapatan pihak yang mau menaikkan derajat bangsa, menghilangkan *inferiority complex* baiklah keduanya Jose Rizal dan Andreas Bonifacio ditaruh sebagian dalam daerah nasinal. Dalam hatinya semua anggota juga mengakui bahwa keduanya orang besar Indonesia itu meskipun cukup buat Indonesia dan Asia, tetapi belum cukup buat seluruh dunia. Mereka tiada meninggalkan teori atau dasar yang baru buat *science* dan masyarakat umumnya. Putusan yang diambil ialah menaruh patungnya

Dr. Rizal dan Bonifacio kebagian Indonesia dengan mukanya menghadap bagian Internasional!

Bukan main cantik warnanya dan merdunya suara burung yang diperlihara disekitar dua Almarhum besar ini. karangan bunga yang bertimbun-timbun ditaruh di kaki kedua patung itu. Desas-desus suara kekaguman pengunjung, membawa pikiran dan idaman putra dan putri Indonesia tinggi melayang keangkasamelebihi kecerdasan Jose Rizal dan ketunggan Bonifacio.

Kami sekarang menuju ke bukit sebelah kiri, kebukit internasional.

Seorang pemuda bertanya, kenapa besaran dunia itu patungnya ditaruh sebelah kiri. Tidakkah lebih cocok kalau ditaruh disebelah kanan. Jawabnya, maksud kiri itu, ialah hari-depan. Internasionalisme sehatlah dan diwujudkan oleh Republik Indonesia dan kelak oleh Federasi Aslia.

Seorang pemuda berkecikak menanyakan: "Kalau saya mati, dimana nanti saya ditaruh?" Disana, kata seorang, menunjuk ke kubu najis kalau kamu berlaku seperti mereka. Digolongan nasionalis-besar, kalau kamu berbuat baik kepada masyarakat Indonesia. Digolongan internasional kalau engkau betul-betul meninggalkan teori baru untuk ilmu bukti dan dasar baru buat sembarang masyarakat didunia! Tetapi kalau manusia masa saja tetapi cukup buat jadi contoh teamn sejawatmu, karena sebagian pelajaran engkau belajar dengan sungguh, sebagai guru engkau mengajar dengan giat, tetapi pekerja engkau tak pernah dapat celaan, sebagai pemikir, dokter, insinyur atau ahli undang dsb engkau dengan teliti menjalankan kewajibanmu, maka engkau akan bersemayam di desa, kota, atau daerahmu, di catat ditugu atau dipatungkan menurut jasamu! Tak ada nama pad amasa depan yang akan dilupakan, dosa yang akan didiamkan atau jasa yang tiada akan dicatat. Perkataan para Nabi, bahwa tak ada perbuatanmu yang tidak diketahui dan dituliskan Tuhan Yang Maha Mengetahui dan mencatat segala dosa dan jasamu buat selama-lamanya. Jadi awasilah segala perbuatanmu!

Kami akhirnya sampai ketugu besar! Tugu ini penting sekali dan didirikan atas usulnya internasionalist dalam komisi kaum nasionalist yang selalu mengembar-gemborkan Diponegoro dan Imam Bonjol itu, seolah-olah tak suka ikhlas, menyebut puluhan nama yang meringkuk dan mati dalam bui, buangan atau gantungan Imperialisme Barat, seolah-olah mereka Amlarhum ini dianggap bukan lagi bangsa Indonesia yang berjaasa terhadap masyarakat Indonesia. Sebetulnya nama Indonesia, baik nama Negara atau orangnya, dalam pergerakan Indonesia lk 35 tahun dibelakang, sebelum Jepang masuk, tercantum dalam surat kabar asing di Singapura atau Shanghai, London, atau New York, ialah nama yang berhubungan dengan keributan 1926, disebabkan pengaruhnya PKI.

Orang boleh bertemukan nama Dahlan seumpamanya pemimpin Komunis di Jakarta diruang surat kabar Bangkok atau Hongkong, London atau New York. Tetapi carilah nama-nama seperti Dr. Sutomo atau Dr. Wahidin umpamanya. Orang bisa ketemukan nama partai PKI dalam surat kabar didunia luar Indonesia. Berhari-hari, berkolom-kolom surat kabar diluar negeri dikawati dengan nama pemimpinnya yang berhubungan dengan kejadian di Jawa dan Sumatera pada tahun 1926 itu. Tetapi carilah nama Budi Utomo atau lain-lain kumpulan intelek di dunia luar! Pendeknya Indonesia sebagai bangsa yang masih berjiwa, yang masih bisa memprotes, tiadalah dikenal oleh Negara lain, diabad ke-20 ini, kalau tak ada keributan 1926 itu dan pemimpinnya.

Satu anggota mengemukakan bahwa pemogokan buruh kereta api pada tahun 1922 lebih besar artinya buat kesadaran rakyat dalam politik dari 1001 pidato kaum intelek yang disertai tempik sorak tak karuanitu! Komisi mengakui, bahwa para pemimpin PKI almarhum patut dipatungkan, sudah lebih dari sepatutnya diperingati nama dan sejarah pendeknya para pemimpin dan pengikutnya almarhum seperti Subakat, Dahlan, Ali Archam, Haji Misbah, Sugono, Dirya dll.

Demikianlah nama diatas disertai oleh puluhan nama pahlawan yang bersemangat dan berhaluan baru serta bersejarah, pendeknya tercantum pada tugu besar ini. Dimuka tugu besar ini berdiri patung tak begitu besar, seperti seorang muda remaja, berbadan sehat, kukuh, bermuka penuh dengan pengharapan kegiatan dan kesucian pikiran. Patung ini menghadap kekiri, kebagian Taman Manusia internasional, mengaruk kepuncak bukit, namanya tak ada. Dibawahnya tertulis dengan tulisan:

Enyahlah segala macam isapan, tindasan dan kecongkakan!
Hiduplah persamaan manusia dan manusia serta bangsa dan bangsa.
Hiduplah kemerdekaan berpikir buat ilmu pesawat dan seni!

Perlahan kami mendaki gunung. Karena semua berjalan menengadah keatas melihat patung yang indah berseri-seri dan takut jatuh tertarung.

Tak ada yang berbicara keras! Walaupun tadi sudah merasa lelah, sekarang kaki dan badan seolah-olah mendapat seburan dari nenek moyang manusia yang dipatungkan dimuka kami.

Berseri-seri patungnya pembentuk agama manusia, seperti Zarathustra, Musa, Isa, Buddha diantaranya pemdua ada yang bertanyakan Muhammad. Dengan cepat dijawab: Tidak boleh dipatungkan! Itulah tugu peringatannya. Disana engkau kelak boleh baca dasarnya Islam dan sejarah pendeknya Muhammad SAW. Nabi Muhammad melarang menyembah patung, sebab dengan begitu orang akan melupakan azas dan

perbuatan. Jawab satu pemuda pula, tetapi gambaran badan dan mukanya nabi, bisa mengeluarkan minat pula! “Dimana patungnya Maha Guru Kung?” tanya seorang pula. Jawab: dia sebetulnya bukan pembentuk dasar masyarakat dengan agama, melainkan dengan filsafat. Dia ditaruh antara pembentuk agama dan filsafat.

Lihatlah disana patung yang indah mulia dari filsafat dunia Barat dan Timur! Disana ada ahli filsafat baik pun idealist ataupun materialist, berdasarkan Logika atau Dialektika.

Perhatikanlah tiga serangkai yang menjadi urat asalnya pikiran zaman sekarang. Socrates, Plato, Aristoteles! Pada jejeran lain Heraklit, Demokrit dan Epikur. Disana Ibu Rusjdi, Wakidi, disana David Hume, Hegel disana sapa? banyak lagi.

Kami berjumpakan banyak pemudi berkeliling patungnya Omar Khayam, penyair Arab yang masih menggetarkan tali perasaannya putra dan putri. “Penyair” yang sedih sayup, tetapi langsung, lancip, tepat mengenai hati percintaan “kata seorang putri”. Penyair buat segala bangsa dan masa kata seorang putra! Disana penyair Li Po, Shakespeare, Goethe, Pesjkin ya siapa lagi

Sebelah keatas lain golongan dari besaran dunia! *Science!*

Galen dari Yunani, Sena dari Arab Asli, besaran tentangan Fisika, seperti Archimedes, Pascal, buat Kimia: Dalton, Mendelief, Mosky Matematika Poincare, Gaus, Einstein Ilmu Bintang: Copernicus, Galilei, Newton, Einstein Biology: Darwin, Mendel Listrik: Faraday, Edison, Ohm Seniman! Pujangga! Diantaranya sudah ada scientist dan pujangga dari Jepang dan Hindustan. Cukup lengkap dengan teori, dasar yang memusingkan kepala.

Salah seorang memandang kebawah, kekaki bukit dan dengan suara seolah-olah tercengang bertanya: “Kenapa patung Alexander Julius Caesar dan Napoleon ditaruh dibawah sekali? Patung Bismark Cuma sedikit lebih tinggi? Itu patung Abraham Lincoln kenapa lebih tinggi tempatnya dair Napoleon?”

Napoleon betul manusia paling ulung dalam hal kecerdasan, watak dan kemauan! Betul pula dia telah mempersatukan Eropa yang cerai-berai. Tetapi dia terlampau cinta pada Ilmu perang dan peperangan. Semua keulungannya Cuma buat hawa nafsunya sendiri. Persatuan Eropa itu dilakukan tidak dengan setujunya Rakyat Negara yang dipersatkan. Lagi Eropa Raya itu terutama buat kebesarannya sendiri buat namanya sebagai penakluk, sebagai Alexander dengan tak memperdulikan air mata dan darah

yang mengalir serta jiwa yang melayang. Bismark juga begitu. Tetapi Abraham Lincoln tak boleh dijejerkan dengan Napoleon. Sifatnya Lincoln berlainan.

Akhirnya mereka, walaupun sudah lelah sampai juga ke puncak bukit. Jauh kelihatan sinar yang terlantun dari patungnya para Nabi. Pada dataran yang sama tinggi didapati patung para pembentuk masyarakat baru.

Komisi disini berhati lapang! Perbedaan muslihat kaum Sosialis dan Komunis tiadalah disini menjadi halangan buat mengaku jasa masing-masing pada masa dan masa yang berlainan. Diakui jasanya pemikir borjuis seperti Rousseau, Voltaire dan Montesque dimasa revolusi borjuis utopis seperti Saint Simon, Fourier dan Robert Owen, pemimpin seperti Robespierre, Danton dan Blanqui. Sosialis seperti Lassalle, Hilferding dan Kautsky. Bapak sosialisme ialah Karl Marx dan Engels, serta pengikut besarnya seperti Lenin, Trotsky, Rosa Luxemburg, dan lain-lainnya sudah tentu mendapat perhatian luar biasa terutama dari pemuda yang bekerja pada industri besar dan kecil.

Seorang pemuda sedang memanjat hendak mencium mukanya Marx dan memeluk Engels, tetapi dibatalkan oleh penjaga ramai.

Disekitarnya patung Lenin kita melihat seekor pelanduk yang sedang bermain-main dengan pemuda dan pemudi yang kebetulan hari ini datang bertamasya kemari dari Pusat Perindustrian Jiwa. Pelanduk ini memang berumah tak jauh dari patungnya Lenin. Matanya hewan ini cemerlang menandakan kecerdasan yang maha tangkas. Sikapnya seolah-olah mengukur kekuatan lawannya dan dengan sabar menanti tempo, bilamana dia bisa menghancurkan musuhnya dengan memakai segala kelemahan musuh itu, walaupun musuhnya seorang Raja Hutan. Memang Indonesia menuju kecerdasan, dengan ketetapan hati serta kesabaran pelanduk, menentang kesusahan atau musuh.

Hewan dan bunga-bunga serta Sang Burung mengelilingi para pemikir dan pahlawan Masyarakat Baru ini, yang terpilih dari seluruh dunia. Warnanya semua mahluk dan tumbuhan disini menyegarkan mata kami kembali. Nyanyi burung seolah-olah mengangkat diri keangkasa. Pemandangan jauh sayup kalau disertai perkakas teropong, menyaksikan kecakrawala lautan yang selalu diliputi awan! Kesanalah jalan yang akan ditempuh oleh kepulauan Indonesia menuju kesemua penjuru alam untuk bekerja bersama-sama dengan semua Negara dan semua bangsa dimuka bumi ini, buat mengadakan masyarakat baru atas: **Kemerdekaan, Kemakmuran dan Persamaan sejati.**

Meninggalkan Taman Manusia ini tiada dibolehkan melalui Pintu Gerbang Masuk, yang berdekatan dengan Tugu manusia najis itu. Pemerintah menjaga supaya kesan yang suci yang diperoleh dari pemandangan kebesaran nasional dan internasional tidak dikuasai oleh perasaan jijik kecil yang ditimbulkan oleh peringatan pada manusia najis. Kita keluar melalui pintu besar yang lain.

Dimuka pintu keluar kami berjumpa dan bercakap-cakap sebentar dengan bekas Maha Guru dari Sekolah Tinggi Negara. Tiadalah bisa kami lupakan isi perkataannya bekas Maha Guru yang masyhur itu.

Artinya: "Dari masa sekarang tak ada lagi perbuatan Yang Baik atau Yang Buruk dari seseorang, yang tak akan dikenal dan diperingati oleh masyarakat buat selamanya. Dengan begitu artinya fana dan baka, surga dan neraka, dijasmani dan rohanilah, dibentuk oleh Taman Manusia ini". Demikianlah perkataan para Nabi pada masa dahulu.

Ada kalanya semua pengetahuan didasarkan dan diasalkan pada sesuatu yang berpikiran dan berperasaan dan berkemauan seperti kita manusia. Gurun dan hujan umpamanya diasal dan didasarkan pada Hantu dan Dewa, yang bersifat kemanusiaan. Tetapi sekarang tak ada lagi para terpelajar yang mengendaki Hantu dan Dewa itu sebagai dasar dan asal. Cukuplah sudah buat otak kita **hukum alam** sebagai asal dan dasar.

Demikianlah juga pada kalanya, manusia dan moralnya diasal dan diakhirkan pada sesuatu, pada Yang Maha Kuasa, yang dalam hakekatnya juga mengandung sifat kemanusiaan. Tetapi dari masa sekarang sudahlah cukup buat otak dan hati kita, kalau manusia dan moralnya itu diasal dan diakhirkan pada masyarakat dan **hukumnya** masyarakat itu sendiri.

Buruk dan baik itu, ialah buruk dan baik buat masyarakat itu sendiri. Asalnya masyarakat itu sendiri, dari pergaulan antara manusia dan manusia dalam masyarakat itu sendiri. Perbuatan yang baik mendatangkan akibat yang baik. Perbuatan yang buruk menimbulkan akibat yang buruk pula buat masyarakat itu sendiri. Contoh ini boleh diambil dari segala bangsa dan sejarahnya segala bangsa, dan sejarahnya segala bangsa itu di bumi ini. Hukum buruk dan baik, boleh dipetik dan dibentuk dari sejarahnya segala bangsa dan Negara yang dulu dan sekarang. Dengan begitu manusia dan moralnya sudah berdasarkan Bukti, sduah nyata dan peraluman, dan bisa berdiri atas kakinya sendiri. dan kakinya itu berada dalam masyarakat Manusia serta moralnya. Tak perlu lagi Hantu atau Dewa sebagai awal dan akhirnya manusia dan moralnya. Malah Hantu dan Dewa itu menemui akhirnya pada **manusia** dan **moralnya** yang **nyata**, yang berdasarkan **masyarakat**.